

РЭЛІГІЙНЫ І АСВЕТНІЦКІ
ІДЭАЛЫ Ў СУЧАСНЫМ
ГРАМАДСТВЕ І КУЛЬТУРЫ

КАМУНІКАТ

Аляксандр Бадакоў
(Мінск)

Анатоль Астапенка
(Мінск)

Вольга Шубара
(Мінск)

Вольга Лянцэвіч
(Мінск)

Алена Чабатаронак
(Мінск)

Вольга Рыхлова
(Мінск)

Крысціна Лапіч
(Мінск)

Святлана Зыгмановіч,
Валянціна Саітава
(Мінск)

Алена Яскевіч
(Мінск)

Ульяна Шаставец
(Мінск)

Ібрагім Канапацкі
(Мінск)

Александр Бодаков (Минск)

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ КАК ИДЕАЛ

Происходящая в Республике Беларусь дискуссия о том, быть или не быть национальной идее и какой ей быть, — это дискуссия, по сути, о том, быть или не быть белорусскому народу как уникальной этно-исторической общности. И вот почему.

1. Этнические общности, как и личность, имея глубинные социально-психологические потребности, интересы и цели, реализуя их в повседневном труде и деятельности, практически осуществляют всесторонний исторический процесс: воплотив в жизнь свои стремления сегодня, они тем самым настоящее продолжают в будущее. С другой стороны, реализуя свои цели, они всегда выходят за настоящий момент, они будущее делают настоящим и прошлым. В этих условиях человек своей природой и сущностью обречен на планирование своей деятельности, а это возможно на основе прогноза, предвидения, дающих образ непосредственного, обозримого, а иногда и отдаленного будущего. Прогнозирование как опережающее отражение, вооружающее человека и человеческие общины (нации, этносы) образами будущего, таким образом, составляют основу выработки практических целей и даже идеалов. Понятно, что формирование образов будущего — это одна из самых фундаментальных способностей человеческого сознания, и если не дать ей функционировать, будет разрушено само ядро бытия человеческого духа. А это неизбежно ведет к катастрофе и разрушению, гибели. Аналогия: срезанное под корень дерево гибнет. Лишая нынешние поколения перспектив, реформаторы губят их. Мы принуждены двигаться, идти, но куда — нам не говорят. Еще хуже — лгут. В итоге мы обречены строить социум абсурда, социум роботизированных существ.

А между тем американцы, западноевропейцы, японцы и другие нации-лидеры хорошо знают, куда идут и что их там ждет: от процветающего индустриального к постиндустриальному, информационному обществу, где всем гарантировано желательное будущее. Почему же наш народ лишен права иметь свой идеал будущего?

2. Теоретическая разработка национальной идеи на основе широкой гласности и с участием в этом деле интеллигенции явится ничем не заменимым средством формирования и развития национального самосознания нашего народа, его менталитета, его духовной культуры. Национальная идея — это путь к духовно осмысленному образу жизни народа. В духовной культуре

человечества нет ей альтернативы. Плодотворность национальной идеи для расцвета нации и государства ныне всем демонстрирует Япония.

Все дело в том, по какому пути пойдут дискуссии и практические разработки проблем, составляющих комплексную природу национальной идеи: здесь могут иметь место, и уже имеют, два подхода — абстрактное теоретизирование и доказательство ее ненужности и даже вредности, поскольку она может породить тоталитарную идеологию; или путь конструктивного поиска научных основ, составляющих национальную идею и отражающих взаимосвязанную систему субъективных и объективных факторов развития нашего общества. Именно этот подход и позволит сделать ее «работоспособной» как для настоящего, так и для будущего поколений. На мой взгляд, чтобы национальная идея выполнила свою историческую миссию, она неизбежно как системообразующая структура в духовной культуре нашего народа должна соответствовать «самоцели» — объективно складывающемуся направлению развития общества. Иначе: ее суть, ее функции, духовные ориентиры и логика социального развития должны совпадать.

Для того, чтобы национальная идея соответствовала своему назначению, необходимо учесть некоторые предпосылочные вопросы, решение которых позволит получить содержательный ответ о сущности, структуре и функциях национальной идеи. К ним относятся источники информации, составляющей содержание и сущность национальной идеи; научный анализ настоящего Беларуси и ее обозримого и отдаленного будущего, таких сторон и тенденций ее развития, как социальные, культурные, научно-технические, экономические и духовные отношения; учет таких взаимодополняющих реалий, как гражданское общество и государство, независимость и регионально-глобальные союзы; прогресс и личностно-этнический фактор; демографические изменения и динамика производства; независимость и геополитические силовые реалии современности.

Не обойтись здесь и без социологических исследований истоков и динамики потребностей, интересов и ценностных ориентаций, умонастроений и эмоциональных реакций населения на объективный ход развития; без учета эволюции личностных приоритетов в оценке настоящего и возможного будущего и т. д. Важным в этом отношении является и учет оценок нашего развития со стороны внешних сил, стран, движений, как дружественных, так и не очень.

Иначе говоря, национальная идея, чтобы выполнить роль ориентира, задающего направление социальным процессам, не может не исходить из данных научного анализа единого комплекса объективных и субъективных условий и факторов, составляющих систему координат, объективную логику прогресса нашей страны.

Естественно, что структура национальной идеи неизбежно будет складываться из:

а) научно-теоретической основы, объясняющей закономерности, предпосылки и тенденции изменения нашего бытия, задающие возможности и пределы сознательной деятельности всех субъектов общества; именно из них вырастают наши цели и идеалы, влияющие на наш выбор, именно они определяют рамки нашей свободы;

б) идеала как ядра национальной идеи, который хотя и имеет в основном ценностный характер, однако опирается на данные науки и практики, на интересы и менталитет белорусской нации и национальных меньшинств, несет с собой контуры нашего будущего, перспективы нашего национального, культурно-исторического развития;

в) обобщенной программы стратегических направлений деятельности народа и государства, которая периодически конкретизируется очередными, текущими программами действий и реализующими исторические ожидания и инициативы народа.

История свидетельствует о том, что идеалы и проекты, не отвечающие интересам народа, его потаенным надеждам, какими бы они ни были привлекательными, всегда терпели крах. Национальная идея тогда станет фактором нашего прогресса, когда она, выражая интересы народа, «зов его души», будет открывать ему необозримое социальное пространство свободного исторического творчества, свободной самореализации и когда это свободное историческое творчество народа будет складываться из свободного творчества личностей. В этом случае национальная идея будет соответствовать многомерности социокультурного развития Беларуси, являться эталоном верности свободно избранного направления исторического творчества и той исторической ответственности за свою судьбу, которая в этом случае неизбежно возникает. И еще одно немаловажное обстоятельство следует иметь в виду: полнота реализации национальной идеи будет зависеть от того, в какой мере она «окрасит» собой информационный потенциал и арсенал нашего общества, в какой мере она будет «присутствовать» в социальной макро- и микросредах, формирующих личность, ее социально-психологический «профиль»; в какой мере она станет импульсом социализации, системы образования и самообразования, воспитания и самовоспитания. Ясно, что в идеале национальная идея должна стать глубинной информационной основой менталитета, всей мотивационной сферы личности, ее убеждений, ценностных ориентаций, веры, мировоззрения, стиля мышления, ее эмоциональных порывов и приоритетов. Только в этом случае национальная идея будет определять не только активность, но и социальную направленность деятельности народа, она станет материальной силой, назначение которой сознательное историческое творчество.

Именно в силу этого и современники, нынешнее поколение, и последующие призваны позаботиться о том, чтобы национальная идея была содержательной, практически осуществимой, обладающей внутренней динамикой и

побудительной силой, чтобы вектор социальной активности народа определялся «зовом его души». И здесь мы подошли к наиболее неоднозначно понимаемому вопросу — о содержании национальной идеи. Ясно, однако, что содержание национальной идеи, чтобы быть практически осуществимым, должно включать в себя социальные ожидания, ценностные ориентации, прежде общие для всех субъектов исторического процесса, затем те, которые отвечают чаяниям большинства нации и живущих в Беларуси национальных меньшинств, и, наконец, концепции-парадигмы, составляющие содержание национальной идеи, реализация которых создает предпосылки, обеспечивающие возможность самореализации себя в будущем каждой личности. В этих целях в содержание национальной идеи могут быть включены такие информационные ориентации, которые достаточны, чтобы могла состояться плодотворная работа по их последующей «достройке», конкретизации, корректировке и обновлению.

Безусловно, национальная идея — это вечно обновляющаяся идея, но и вечно живая. Она открыта для каждого нового поколения нашего народа: принимая ее, каждое из них совершенствует ее с учетом всех условий своего бытия, через нее реализует свой социальный творческий потенциал, передавая затем ее как эстафету, как завет отцов новым поколениям. Так национальная идея может стать способом духовной преемственности, социально-генетическим механизмом совершенствования и расцвета белорусов в семье разных народов мира. Национальная идея — это единая память нации, это матрица его архетипов и кодов новых творческих прорывов.

Дороги прошлого всегда ведут в настоящее, но и пути будущего начинаются в нем же. Национальная идея — это ключи к знанию этих путей-дорог. Национальная идея призвана выполнить роль путеводной звезды в наших блужданиях-поисках по лабиринту дорог будущего.

И последнее. Наша республика, обретшая волею судеб впервые в своей истории подлинную независимость, чтобы сохранить этот главный корень своей жизненности и перспективы, должна позволить себе такую роскошь, как научные, культурологические, искусствоведческие, политико-правовые и другие комплексные исследования в новой для нас сфере — идеаловедении. Нам оно необходимо более других. Здесь мы найдем подлинные пути нашего, не столько возрождения, сколько расцвета.

Анатоль Астапенка (Мінск)

САБОРНАСЦЬ У ХРЫСЦІЯНСТВЕ І САБОРНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ

Раней аўтарам было дадзена азначэнне нацыяналізму¹, сэнс якога зводзіцца да наступнага.

Нацыяналізм — гэта:

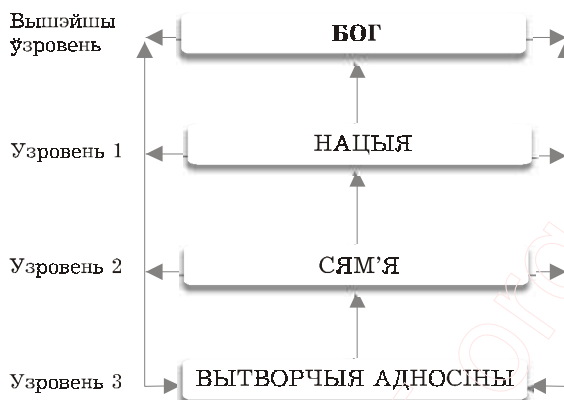
- любоў да свайго народа;
- любоў да свайго краю;
- гордасць за гісторыю свайго народа;
- павага і адчуванне адметнасці і непаўторнасці сваёй мовы;
- любоў да сваёй Айчыны, ці патрыятызм;
- вера ў Богае прызначэнне свайго народа;
- боль за няўдачы свайго народа і радасць за яго поспехі.

Ставячы катэгорыі любові ў аснову азначэння нацыяналізму, мы тым самым знітоўваем яго з хрысціянствам. А хрысціянства — гэта любоў, прычым такая любоў, якая пашыраецца на ўсіх людзей, збліжае іх; яно ўключае ў сябе ўсю паўнату ўсяленскай любові. Самае каштоўнае ў хрысціянстве тое, што яно сцвярджае індывідуальнасць асобы. А нацыяналізм — гэта ідывідуальнасць цэлага народа і любоў да гэтай індывідуальнасці. Такім чынам, калі мы звяртаемся да нацыяналізму, то яго сутнасць бласлаўляецца менавіта рэлігіяй як любові да індывідуальнасці вышэйшага ўзроўню. Як і звычайная любоў да бацькоў, да сям'і, да сяброў, нацыяналізм ёсць пэўная ступень раскрыцця ўсяленскай любові. Нацыяналізм ёсць асобы дар, дадзены Богам цэламу народу, і ён — гэты дар — укладзены ў кожнага чалавека гэтага народа і таму сцвярджаецца хрысціянствам. Вось у чым рэлігійная сутнасць нацыяналізму.

Усведамленне кожнага чалавека ў нацыі і фарміраванне сучаснай канцэпцыі нацыяналізму — з'явы гістарычна не вельмі далёкія. Фарміраванне нацыянальных дзяржаў — істотная рыса менавіта нашага часу, і пачатак нацыянальнай ідэалогіі трэба шукаць не пазней часоў Французскай буржуазнай рэвалюцыі XVIII ст.

Зыходзячы з вышэйсказанага, эвалюцыю чалавека можна паставіць у адпаведнасць з наступнай схемай:

¹ Астапенка А. Праlegомены да ўсякай будучай тэорыі нацыяналізму // Маладосць. 1997. № 7; Астапенка А. Хрысціянства і нацыяналізм. Мн., 1998.

Мы вылучылі чатыры ўзроўні эвалюцыі чалавека. Найвышэйшы ўзровень — Бог. Гэта азначае, што найвышэйшай каштоўнасцю для чалавека з'яўляецца Бог і больш ніхто і нішто. Чалавек імкнецца да Бога як да найвышэйшай ступені добра, справядлівасці і дасканаласці.

Узровень 1 азначае існаванне чалавека ў нацыях, якія створаны Богам па Яго Вышэйшай задуме і з'яўляюцца найбольш высокай каштоўнасцю і лепшым набыткам эвалюцыі чалавецтва. Чалавек імкнецца да Бога праз развіццё і дабрабыт свайго народа, сваёй нацыі, а не як абстрактная касмапалітычная істота.

Узровень 2 ніжэйшы за першы ўзровень (узровень нацыі). Другі ўзровень — гэта ўзровень сям'і. Кожная нацыя складаецца з сукупнасці сямей, і без сям'і не існуе чалавек. Па працягласці ў часе другі ўзровень мае больш старажытную гісторыю, але ён уступае першаму па сваёй значнасці ў касмічным маштабе. Ніжэй за ўсе ўзроўні ўзровень трэці, найменш трывалы з усіх. Ён увабляе вытворчыя адносіны паміж людзьмі, якія ўласцівы яшчэ першым прымітыўным формам чалавечых супольнасцей і вядомы раней часоў неаліту.

Прыведзеная схема знаходзіць сваё разуменне і абгрунтаванне ў такім паняцці, як саборнасць, якая звычайна асацыіравалася з рысай, уласцівай класічнаму праваслаўю. У гэтым артыкуле даецца спроба звязаць паняцце хрысціянскай саборнасці з саборнасцю нацыі.

Пад артадаксальнымі хрысціянскімі веравызнаннямі надалей я буду разумець такія канфесіі, пачатак якіх вядзецца ад апостальскіх часоў. Гэта — праваслаўе і каталіцызм. Адзначу, што ў англійскай мове тэрмін *orthodox church* служыць для абазначэння толькі праваслаўя. Аднак хаця каталіцызм

як плынь хрысціянства сфарміраваўся канчаткова пасля царкоўнага расколу 1054 г., каранямі ён ідзе ад вучэння апосталаў і можа лічыцца артадаксальным у агульнанавуковым значэнні гэтага слова. Вышэй ужо гаварылася аб асэнсаванні нацыяналізму ў хрысціянстве. Пры аргументацыі мы выкарыстоўвалі спасылкі на праваслаўных аўтараў, але можна сцвярджаць, што і ў каталіцызме нацыяналізм знаходзіць сваё абгрунтаванне. Гэта бачна на прыкладах дзяржаў, дзе маюцца моцныя каталіцкія традыцыі, — Італіі, Іспаніі, Францыі і інш. Кожная з гэтых дзяржаў характарызуецца і моцнымі нацыянальнымі традыцыямі. Характэрна, што нацыянальныя традыцыі пачалі ўхваляцца католікамі як адказ на пратэстанцкі раскол у царкве і вядуць свой пачатак недзе з Венскага сабора 1311–1312 гг. На Пізанскім саборы 1409 г. адзінства Каталіцкай Царквы было дасягнута паводле менавіта нацыянальнага фактару. Канчаткова пазбавіўшыся схізмы і вылучыўшы з сябе непакорных пратэстантаў, каталіцызм канчаткова аформіўся як саборны рух. Яшчэ раней у Візантыі ўтварылася і саборная Праваслаўная Царква. Пад *саборнасцю*, ці, інакш яшчэ кажуць, — *кафалічнасцю*, звычайна разумеецца ўсяленскасць Царквы, аб'яднанне хрысціян як у часе, так і ў прасторы. Саборнасць азначае таксама паўнату, цэльнасць Царквы, якая не патрабуе дапаўненняў. Менавіта гэтае апошняе азначэнне выкарыстоўваецца звычайна ў дачыненні да Хрыстовай Царквы. Аднак у шырокім значэнні слова саборнасць выкарыстоўваецца не толькі ў адносінах да Царквы і азначае аднасць у прасторы і ў часе і для іншых аб'яднанняў у грамадстве.

Саборнасць (кафалічнасць) Царквы бярэ свой пачатак яшчэ з апостальскіх часоў — у цэрквах таго часу існавала ўсё галоўнае, што адлюстроўвае сутнасць сапраўднай Хрыстовай Царквы. Сем усяленскіх сабораў распрацавалі і зацвердзілі дагматы саборнасці. Аднак сапраўднага размаху саборны рух як на Захадзе, так і на Усходзе дасягнуў недзе ў сярэднія вякі (Пізанскі і Базельскі саборы ў католікаў, утварэнне аўтакефальных Маскоўскай мітраполіі і Навагрудскай у Вялікім Княстве Літоўскім).

Такім чынам, пасля 1054 г. (года царкоўнага падзелу) і на Захадзе, і на Усходзе ўтвараюцца незалежныя царкоўныя арганізмы, якім уласціва саборнасць. Агульнасць крыніц саборнасці адзначаў выдатны рускі філосаф XIX ст. У. Салаўёў. Ён пісаў: «Няма ніякага прынцыповага і справядлівага абгрунтавання для антаганізму паміж папскім самаўладдзем і саборным пачаткам Усходняй Царквы. Правільная саборнасць як адна з істотных форм царкоўнага дзеяння не выключае іншага пачатку і ніякім пачаткам не выключаецца. У гэтым сэнсе саборнасць прызнавалася і прадстаўніцамі царкоўнага адзінаўладдзя — рымскім папам»².

Калі прыняць нашае азначэнне нацыяналізму, прыходзім і да важнай уласцівасці нацыяналізму — яго саборнасці. Паняцце саборнасці ўласціва кожнай

² Соловьёв В. О христианском единстве. М., 1994.

нацыі і яе ідэалагічнай абалонцы — нацыяналізму для кожнай нацыянальнай дзяржавы. І ў дачыненні да нацыі саборнасць якраз азначае адзінства нацыі ў прасторы і часе, яна азначае знітаванасць кожнага прадстаўніка свайго народа з іншымі людзьмі сваёй нацыі па ўсім свеце, а таксама нябачную повязь часоў, якая вызначаецца памяццю продкаў. Беларусы таксама займаюць належае ім месца ў Божым тварэнні народаў. Першы з'езд беларусаў усяго свету, які адбыўся ў ліпені 1993 г., яскрава пацвердзіў тэзіс аб саборнасці беларускай нацыі. Цікава ў сувязі з гэтым адзначыць і тое, што беларусы адчуваюць сябе сапраўды беларусамі, жывучы за мяжой ці выязджаючы за мяжу. Жыхары ж самае Беларусі ў меншай ступені ўсведамляюць сваю нацыянальную адметнасць, што з'яўляецца вынікам шматгадовай ідэалагічнай апрацоўкі беларусаў, накіраванай на «зліццё» нацый, вядома, праз ліквідацыю беларускай нацыі.

Прывабная ідэя яднання нацый у Хрысце была падтрымана ідэолагам хрысціянскага сацыялізму С. Булгакавым: «Инстинкт национальности, из слепого становясь зрячим, переходя в сознание, переживается как глубинное, мистическое влечение к своему народу, как любовь, не в скудном, моралистическом понимании рационалистической этики, как некоторый вид эроса, рождающего крылья души, как нахождение себя в единстве с другими, переживание *соборности*»³.

Аднак С. Булгакаў, следам за У. Салаўёвым, адрывае саборнасць нацыі і нацыяналізму ад саборнасці Царквы, лічачы першую прыкметай ніжэйшай і стыхійнай сутнасці, якая прынцыпова адметная ад «адзінай і сапраўднай» кафеалічнасці Царквы.

Аб'яднанне абедзвюх праяў саборнасці — і нацыяналізму, і хрысціянства — магчымае з пазіцыі азначэння нацыяналізму, прыведзенага намі вышэй. Іх непарыўная сувязь становіцца асабліва відавочнай на першым іерархічным узроўні эвалюцыі (узроўні нацыі) па нашай класіфікацыі. Такім чынам, нацыяналізм становіцца пэўнай праявай хрысціянства, уключаецца ў хрысціянскае быццё, становіцца часткай Усяленскай Царквы. Такі падыход вядзе да аб'яднання абодвух прыведзеных вышэй азначэнняў саборнасці.

Зробім цяпер агульную выснову. Калі раней мы гаварылі пра саборнасць Хрыстовай Царквы, праваслаўнай і каталіцкай, якія маюць ужо тысячагадовую гісторыю, то ў нашу эпоху — эпоху станаўлення нацый і нацыянальных дзяржаў — ёсць усе падставы гаварыць пра саборнасць нацыянальных Цэркваў. Руская Праваслаўная Царква ўжо даўно сфарміравалася ў саборным выглядзе і вельмі насцярожана ставіцца да ўсялякіх адхіленняў ад яе канонаў. У святле вышэйсказанага Беларуская Праваслаўная Царква мае таксама ўсе падставы сфарміравацца ў нацыянальную саборную Царкву, і гэты працэс актыўна ідзе. Ён развіваецца як праз беларусізацыю існуючай

³ Булгаков С. Н. Христианский социализм, Новосибирск, 1991.

Беларускай Праваслаўнай Царквы Маскоўскага патрыярхату, так і праз асцярожныя крокі ў напрамку ўтварэння аўтакефальнай Беларускай Праваслаўнай Царквы. Перасцярога ў апошнім працэсе невыпадковая — нам добра знаёмы тыя адмоўныя пабочныя эфекты, што спадарожнічалі і маюць месца ў наш час пры станаўленні Украінскай аўтакефальнай Царквы.

З беларускім варыянтам саборнага каталіцызму справа складаней, бо каталіцызм не прадугледжвае аўтакефаліі і ў саміх яго дагматах прызнаецца вяршэнства папы рымскага. Аднак гэтая акалічнасць не павінна перашкаджаць фарміраванню беларускага каталіцызму, які б меў нацыянальны адметнасці і праз беларускую мову, і праз беларускія традыцыі ў царкоўным набажэнстве, царкоўнай музыцы і нават беларускай царкоўнай гісторыі каталіцтва.

Такім чынам, паўната і саборнасць беларускай нацыі дасягае дасканаласці разам з працэсам фарміравання нацыянальных саборных артадаксальных канфесій — праваслаўя і каталіцызму.

Ольга Шубаро (Минск)

ИДЕАЛЫ ФИЛОСОФСКОГО КОСМИЗМА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОДИНАМИКИ

Одной из важнейших особенностей современного цивилизационного процесса является ситуация глобального экологического кризиса, вызванная сформировавшимся в обществе отношением к природе как к средству удовлетворения неограниченных человеческих потребностей. Однако очевидно, что соответствующие приоритеты техногенной культуры не в состоянии обеспечить прогресс человечества. Это обстоятельство инициирует необходимость выработки новых идеалов человеческой деятельности, предполагающих отношение к природе как к ценности высшего порядка.

В условиях современного экологического кризиса стратегия цивилизационного развития ориентирована на идеал глобальной цивилизации как единого социоприродного комплекса. Соответствующий идеал означает гармоничные и соразмерные отношения между человеком и природой, их коэволюцию, осознание человеком себя в качестве не только земной, но и космической силы.

В этом смысле идеал глобальной цивилизации, ориентированный на коренную трансформацию социоприродных отношений, предполагает выработку новой экологической культуры. Однако стратегия формирования нового экологического сознания должна не только базироваться на достижениях современных наук, но и учитывать национальные социокультурные традиции, рассмотренные под углом зрения их экофильной ориентации. Это обстоятельство делает особенно актуальным анализ и реконструкцию восточнославянской духовной традиции. Занимая срединное положение между культурными традициями Запада и Востока, Древняя Русь выработала свое особое отношение к миру и человеку, проявляющееся в устойчивой ориентации на антропоприродный синтетизм и гармонию.

Экофильная установка в культуре восточных славян обнаруживается еще в древней языческой религии. Язычество как форма освоения человеком окружающего мира предполагало персонификацию природных начал. Языческие божества выступали в мифологизированном сознании в качестве живых существ, включенных в естественный мир древнего славянина. Славянская космология во многом оказывалась созвучной представлениям о соразмерности человека и природы, микро- и макрокосма.

В отличие от научно-технического подхода, преобладающего в современной культуре, с его принципами овладения миром, подчинения его

эгоцентрически настроенному человечеству, жаждой установления господства над природой, мировосприятие в духе социокультурных традиций славянства было обеспокоено проблемой встроенности бытия человека в безграничный мир космоса. Специфика славянского космоса состояла по сравнению с европейским в его принципиальной незамкнутости и открытости; его нельзя локализовать и ограничить через построение единой теоретической модели.

Подобные интуиции приводили к восприятию Вселенной в качестве «дома», в который нужно вселиться. Бытие человека приобретало, таким образом, космическое значение, так как именно он должен был раскрыть и утвердить единство природного бытия, свое родство с космосом.

Формирование соответствующего статуса человеческого бытия находилось в согласии с нравственными правилами, предполагающими отказ от господства, стихийного вмешательства в мир природы, воспитание в себе высокого уровня духовной культуры, ориентированного на идеалы антропоприродной гармонии и синтетизма.

Крещение от Византии в значительной мере предопределило дальнейшее направление культурно-исторического развития восточнославянских народов. Восточное христианство рассматривает природу как одну из важнейших ценностей бытия. Восприятие природы возможно через любование красотой Божьего мира, возвещающего мудрость и благодать Творца. Следовательно, акцент делается на эстетической значимости природного мира. В христианстве красота — высшая истина, идеал. Она свидетельствует о реальности присутствия небесных начал на земле, т. е. предполагает проявление божественного начала (Софии) в реальном бытии. Будучи универсальным связующим звеном, София воплощает духовное начало материи, сближает идеальный и материальный полюсы бытия. Природа в этом смысле выступает как посредник и орудие Господа, а человек рассматривается не как господин или царь, а скорее как ее служитель. Соответственно природный мир в восточнославянской духовной традиции воспринимается как феномен удивительной гармоничности и соразмерности, Божественной благодати (сравните выражения «Святая Русь», «Святая земля»).

Однако осознание единства человека и природы не ограничивается только пассивным восторгом перед ее величием. В перспективе идеал антропоприродной гармонии предполагает осознание необходимости преобразования природного целого, его одухотворения. Идеал преображения, творческого изменения бытия рассматривается в традиции восточнославянской духовности как смысл человеческой жизни, как оправдание человека.

Подобное мироощущение предполагает экологическое измерение социальных норм бытия. В этом смысле установка на антропоприродную гармонию и синтетизм, воспринятая от византийской культурной традиции, коррелирует с идеей творческого преображения мира, что

подразумевает восприятие мира не как данности, а как заданности (должностующего быть). Следовательно, смысл бытия в христианской (православной) духовной традиции предполагает не только переживание божественной красоты природы, ощущение своего родства с ней, но и реализацию творческих способностей человека, позволяющих выявить и приумножить эту красоту. Это обстоятельство обнаруживает экологическую доминанту в восточнославянском менталитете, т. к. бытие человека в мире оказывается неотделимым от осознания им своей ответственности за сохранение мировой гармонии.

В этой связи весьма актуальным становится исследование таких традиций восточнославянской духовности, которые базируются на целостном восприятии мира и аксиологически акцентированной трактовке близости и родства человека и космоса, ориентированных на достижение антропоприродной гармонии как результате специальных человеческих усилий. При этом сама природа воспринимается как активное творческое начало.

Наиболее ярко подобные идеалы восточнославянской духовности проявились в философии русского космизма, явившегося составной частью русского философского ренессанса конца XIX – начала XX вв. и сыгравшего уникальную роль в истории восточнославянской культуры.

Следует отметить, что русский космизм был не единственным явлением в восточнославянской культуре, ориентированным на постижение и утверждение принципов должного бытия. Существенное влияние на умонастроения второй половины XIX в. оказывала иная, альтернативная модель социоприродных отношений, представленная русской революционно-демократической философией. В основе активизма русских революционеров-демократов находилась трактовка природы как негативного начала по отношению к человеку, что являлось обоснованием необходимости постоянной борьбы с естественными силами природы. В результате вырабатывались мировоззренческие установки, предполагающие чисто утилитарный подход к природе, ее усиленную эксплуатацию, что в перспективе задавало интенцию на формирование в культуре экофобных настроений. Таким образом, обеим культурным традициям была присуща ориентация на поиск идеальной (гармоничной) модели мироздания, связанной с человеческим творчеством. Однако в контексте современных экологических проблем, вызывающих к жизни необходимость формирования новой экокультуры, наибольший интерес представляет социокультурный феномен космизма, направленный на постижение мироздания как единого «живого» организма.

Русский космизм — это комплексный духовный феномен, фундированный идеями, вызревшими в различных философских текстах и развитый усилиями различных авторов, далеко не обязательно считающих себя космистами. При этом следует отметить, что в качестве концептуальной системы космизм конституируется в философской традиции, которую целесообразно

рассматривать в двух измерениях — как религиозно-философскую и методологически-философскую.

Остановимся на некоторых моментах, качественно присущих философскому космизму и указывающих на его актуальность в условиях современного глобального кризиса. Так, несмотря на некоторые расхождения во взглядах на мир и человека (религиозно-философская традиция видит в человеке замысел Бога, состоящий в необходимости активного участия человечества в божественном творении, в процессе «обожения» мира; методологически-философская традиция обосновывает необходимость активно-эволюционного отношения к миру, соотнося это с наличием сознательного этапа в развитии мира, когда человечество направляет его в ту сторону, в какую ему диктует разум и нравственное чувство), для представителей обеих традиций общим было формирование нового, активно-эволюционного отношения к мирозданию как единому целому (универсуму). Так, основополагающий в космизме идеал всеединства, необходимый в Абсолюте, в материальном мире должен быть достигнутым, в этом смысл процесса развития.

Трактовка философского космизма как учения активно-эволюционного предполагает целью развития достижение гармонического состояния разума и космоса (методологически-философская) или осуществления единения Творца и творения, т. е. обожения (в религиозно-философской). При этом под «обожением» понимается одухотворение, оживление материи, предполагающее реальное изменение греховного бытия, творение новой природы. В этом контексте огромное значение приобретает осмысление эволюционной перспективы процесса развития, его направленности, где человеку отводится роль творческого субъекта, космоурга.

В содержании философского космизма также может быть выделен один фундаментальный момент, который, как в фокусе, концентрирует в себе основные семантические и аксиологические его установки. Это проблема Апокалипсиса, получившая в космизме новую, нетрадиционную интерпретацию. Как известно, под Апокалипсисом понимают божественное откровение о конечных судьбах мира и человека, что, в свою очередь, предполагает наличие определенного эсхатологического идеала, соотносимого с соответствующей ему моделью исторического развития.

Однако следует признать, что эсхатологический идеал в каноническом ортодоксальном христианстве характеризуется определенной степенью несовершенства. Эсхатология ортодоксального христианства — это эсхатология спасения, ориентированная на достижение бессмертия. Однако вечное существование, согласно христианскому учению о рае и блаженстве, будет обеспечено лишь праведникам. Таким образом, спасение является не всеобщим, а выборочным. При этом самое большое зло и несовершенство — наличие смерти — не будет побеждено.

В религиозно-философском направлении русского космизма оформляется собственный взгляд на характер исторического процесса и обновления мира, который предполагает иной тип христианской эсхатологии. Неортодоксальная трактовка Апокалипсиса, принятая в русском космизме, заключается в замене идеи спасения идеей творческого преображения бытия, т. е. в расширении философского понимания смысла спасения (например, в «философии хозяйства» С. Н. Булгакова, в «философии активного христианства» Н. Н. Федорова и т. д.). Активному отношению к миру и человеку в философии космизма соответствует позитивный взгляд на конечные судьбы человечества, что ориентирует на восприятие универсума как эволюционирующего целого, еще не заверщенного, становящегося.

Таким образом, будущее философам-космистам представлялось как допускающее поливариантность, т. е. возможность альтернативных путей развития. В этом контексте историческое развитие выступает в качестве богочеловеческого процесса (в религиозно-философской традиции) или соответствует этапу ноосферогенеза (в методологически-философской). Но в любом случае будущее зависит не только от Бога или природы, но и от человеческого участия в процессе (в этом смысле актуален антропный космологический принцип).

Мощный экологический потенциал философской концепции космизма базируется на оформившемся в нем нетрадиционном подходе к принципу соотношения микро- и макрокосма. Древнегреческий тезис об имеющемся единстве этих начал в традиции русского космизма переосмысливается с христианской точки зрения на мир, где акцентируется внимание на космической миссии человека, призванного раскрыть и утвердить гармонию природного бытия. Это объясняется своеобразием ценностной парадигмы восточнославянского отношения к природе, предполагающей ее уникальность и соразмерность человеческому началу. В русском космизме не макрокосм включает в себя микрокосм, а микрокосм принимает в себя макрокосм. По утверждению С. Н. Булгакова, «человек в своей причастности к Человеку Небесному объемлет в себе *все* в положительном всеединстве. Он есть организованное все, или всеорганизм». Этим объясняется возможность обожения, т. е. достижения Божьего подобия, которое не дано, а задано. Следовательно, предполагает объединение Божьей благодати и человеческой активности в деле творческого преображения мира. Человеку не дано создать мир, но в его силах преобразить его, поэтому историю космисты рассматривают как восьмой день творения.

В целом, с точки зрения философского космизма, деятельность человека приобретает более системный характер, при котором интересы общества коррелируют с необходимостью сохранения природного целого. В этом смысле экологизация деятельности человека, предусматривающая коэволюцию природы и социума, сопрягается с природоохранной тенденцией развития,

что является, несомненно, актуальным в настоящее время. В этом контексте важным является формирование особого мировосприятия, особого типа методологической ментальности, для которых характерными становятся чувства космической целостности бытия, одушевленности мироздания, системное видение реальности.

Как правило, в сознании можно выделить две основные тенденции (социально-психологические установки). Первая связана с возложением значительных надежд на реализацию творческой активности человека, вторая же, напротив, настаивает на ограничении человеческой деятельности в силу возникновения глобальных противоречий. Актуальность философского космизма в данной ситуации проявляется в том, что он ориентирован на коэволюцию человека и природы, гармоничный процесс их совместного развития, где одной из главных целей человека является не управление природой, а проблема встроенности в единый глобальный организм.

Таким образом, можно говорить о существовании в восточнославянской духовной традиции устойчивой экофильной тенденции, при которой ценности природы сопрягаются с высшими ценностями духовно-нравственного плана в единый аксиологический континуум. И в этом смысле социально-экологические идеи антропоприродной гармонии и синтетизма, детерминированные в числе прочих факторов и влиянием философского космизма, являются важным элементом восточнославянского менталитета. Именно это обстоятельство может сыграть существенную роль в формировании новой экологической культуры восточнославянского региона и должно быть учтено при разработке современной стратегии экологического образования и воспитания.

Ольга Ленцевич (Минск)

МОРАЛЬНЫЕ НОРМЫ И ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИН В РАННЕМ ХРИСТИАНСТВЕ

Роль христианской доктрины в жизни многих цивилизаций трудно переоценить: начиная с эпохи Средневековья, пройдя все этапы становления буржуазного общества, она не утратила своей значимости до сих пор. В эпоху же своего становления в поздней Римской империи она стала настоящим вызовом всему миру древности с его отживающими принципами и нормами жизни и принесла с собой новый духовный стержень. К этому новому особенно стремились женщины, которые остро чувствовали духовный вакуум старого мира с его отживающими безликими богами.

Эпоха поздней Римской империи, на почве которой зародилась и приняла свое оформление христианская доктрина, была отмечена анархией, разгулом, грабежами и убийствами, которые были связаны с непрерывными военными походами. В столице процветала «древнейшая профессия», город был наводнен домами терпимости, которые стали официально работать уже со II в. до н. э.

Добродетель жены, матери, дочери почиталась, но стала в этот период явлением довольно редким. Все реже на улицах столицы можно было увидеть женские фигуры с закрытыми на восточный манер лицами. Да и на женской половине дома римлянки старались не задерживаться. Все чаще открытые носилки везли своих владельцев в цирк, на ипподром, в театр. Очень распространенным явлением в империи стали разводы. Для того чтобы расторгнуть брак, требовалось лишь желание одного из супругов, высказанное в присутствии семи свидетелей¹. Примечательно, что при этом жена могла добиться возвращения своего личного имущества, стать экономически независимой. Действительно, римлянка поздней империи по сравнению с предыдущей эпохой да и по сравнению с современницами других государств и народов была экономически более свободной: женщина с тремя детьми могла без ограничений распоряжаться своим имуществом. И даже незамужняя девушка имела право сменить опекуна, если ее не устраивали его распоряжения.

Законы императора Августа о семье, направленные на возрождение этой надломившейся «ячейки общества», не дали ожидаемых результатов: оставалось много людей, которые не торопились создавать семью, хотя наказание

¹ Винничук Л. Люди, нравы и обычаи древней Греции и Рима. М., 1988. С. 176.

при этом доходило вплоть до лишения наследства, а бездетные семьи лишались половины оставленного им родителями имущества².

Не побуждали к добродетельной жизни граждан империи примеры жен императоров: о достойной сестре Августа Октавии, о его третьей жене Ливии, о жене императора Траяна Плотине знали, но редкие женщины следовали их примеру. Гораздо чаще говорили о дочери Октавиана Юлии, занимавшей Рим своими похождениями, о властолюбивой матери Нерона Агриппине, о жестокой Поппее Сабине. Ситуацию не изменил даже ряд законов против прелюбодеяния, по которому пострадали дочь Августа, а затем и его внучка.

С одной стороны, женщина императорского Рима стала экономически и юридически свободной. Даже в социокультурном плане она поднялась выше по сравнению с предыдущей эпохой. Но на самом деле женщин, способных серьезно «померяться силами» с мужчинами в политике, спорте, науке, искусстве, было совсем немного. Практически всех их упоминают в своих трудах античные историки; их имена — в памятниках эпиграфики и монументальной живописи, в поэмах знаменитых римских поэтов. Но для мужчины они — лишь странное исключение из общего правила.

Поэтому, с другой стороны, эмансипация тела не привела к появлению того морального, нравственного идеала, который искала женская натура, ориентированная на скрытые чувства, интуицию. Это явилось одной из причин массового увлечения женщин богами Востока, индивидуализированными и характерными, которые страдали, умирали и воскресали вновь, обещая бессмертие.

Именно в такой обстановке в Риме, а затем и в отдаленных его провинциях появляются последователи мало кому еще известного Иисуса Христа. Они утверждают, что их божественный Учитель и был Мессией, Спасителем, который пришел на землю и своей смертью искупил все грехи человечества. Вскоре у них появляются и первые сторонники. Новый Завет отмечает, что первой новообращенной в Европе стала торговка багрянцами из Филипп Лидия. Произошло это в 50–60-х гг. н. э. (Деян. 16: 14–15). Здесь же, в Македонии, где социальное положение женщины было более высоким, чем в окружающих областях империи, апостолы Павел и Сила в молитвенном доме «разговаривали с собравшимися там женщинами» (Деян. 16: 13). По более поздним книгам Нового Завета известны также ученицы Павла Евдия и Синтихия, которые некоторое время проповедовали вместе с апостолом (Фил. 4: 2). Женщины организуют первые домашние церкви, где собираются сторонники нового учения, в Иерусалиме подобное убежище предоставляет христианам мать Иоанна Марка Мария (Деян. 12: 12). Очень образованная женщина своего времени Прискилла со своим мужем Акиллой

² Машкин Н. А. Принципат Августа. М.; Л., 1949. С. 421.

организуют в своих домах в Риме (1 Кор. 16: 19), а затем в Эфесе (Деян. 18: 26) первые собрания христиан.

Изучая деятельность первых христиан, невольно задаешься вопросом: что же привлекло такое большое количество женщин, причем из разных слоев рабовладельческого общества, к новому учению? Именно женщины, подчеркивает И. Свенцицкая, «острее, чем их отцы и мужья, должны были чувствовать неприемлемость прежней системы духовных и этических ценностей»³.

Проповедь абсолютного равенства перед новым богом — «нет раба, ни свободного, ни мужеского пола, ни женского: ибо все вы одно во Христе Иисусе» (Гал. 3: 28) — привлекла прежде всего тех, кто, даже имея экономическую самостоятельность, не мог почувствовать себя абсолютно свободным и равным. Тем более тех, кто не имел свободы и равенства. Довольно большую часть этих категорий составляли женщины.

Удивительная, не свойственная ранее ни одной системе ценностей идея любви, обнимающая весь мир, идея покаяния и прощения также привлекала к себе многие женские сердца. «Прощаются грехи ее многие за то, что она возлюбила много», — говорит Иисус в ответ на упреки правочестных иудеев за то, что подпустил к себе падшую женщину, которая омыла его ноги миром и отерла своими волосами (Лука 7: 37–47). Эти слова обещали благодеяние кающимся, страдающим и любящим.

Очень большое место в проповедях самого Иисуса, а затем и его учеников занимала идея спасения через веру. Западный исследователь христианства У. Джемс утверждал, что «для огромного большинства людей ... религия означает прежде всего бессмертие — и, пожалуй, ничего больше»⁴. Этой веры простому человеку не могли дать ни многочисленные безликие боги римского пантеона, ни иудейский Яхве, вера в которого спасала только чистокровных евреев. Христианство обещало избавление от страданий и абсолютной смерти, Царство Божье, но уже после физической смерти. Поэтому первые христиане не боялись смерти тела. Мало того, на наш взгляд, многие стремились к этому. Наиболее почетной считалась смерть за веру. И вскоре христианам был предоставлен случай проверить свою стойкость. Первые столкновения последователей Иисуса с властями отмечаются уже при императоре Клавдии (41–54 гг. н. э.). Изгнание из города вместе с иудеями, тюремное заключение перерастают вскоре в настоящие гонения, пик которых приходится на вторую половину III – начало IV в. Чтобы заставить христиан принести жертву римским богам, к ним применялись различные пытки, их травили дикими зверями на цирковых аренах, распинали на крестах, подобно самому Иисусу. Но отречение означало духовную смерть, и многие христиане

³ Свенцицкая И. С. Раннее христианство: страницы истории. М., 1989. С. 89.

⁴ Джемс У. Многообразие религиозного опыта. М., 1910. С. 515.

предпочитали страшную смерть тела. Так в духовной христианской иерархии появились мученики, с подвигом которых, по мнению первых Отцов Церкви, не могло сравниться ни одно служение богу⁵. Среди них было немало женщин. Вместе с мужчинами идет на костер христианка Пергама Агафоника⁶; с ребенком арестовывают и сажают в тюрьму Перпетую, но она не поддается на уговоры отца и отказывается принести жертву, даже когда у нее отнимают сына. С Перпетуей в тюрьме находится Фелицита. Она рождает накануне своей смерти, и смерть эта страшна: ее с Перпетуей выпускают на цирковую арену для боя с бешеной телкой⁷. Описанные подвиги первых христианских мучеников, помещенные позднее в Житии Святых, до сих пор почитаются католической и православной церковью как пример наиболее достойного служения Богу.

Но таким образом достичь Царства Божьего могли лишь немногие. Для остальных оставалась земная жизнь. Христианство не принесло своим последователям четко выработанной регламентации повседневной жизни, но в то же время в Священном Писании содержались многочисленные пожелания тем, кто хотел достойно служить Богу. Наблюдая окружающую жизнь, христиане были убеждены в том, что мир идет к разрушению. Появилось множество эсхатологических теорий о конце мира. Считалось, что в данном случае каждый должен подумать о своем личном спасении. Христианство создает свою оригинальную этику, шкалу ценностей: «не любите мира, ни того, что в мире...» (1 Иоанн. 2: 15). Отказ от мирских благ предполагал аскетизм не только материального, но и духовного плана. Поэтому первые общинники высказывали полное презрение к плоти и отрицали семейные узы. Впрочем, развод ими также не допускался (Мф. 5: 32), приветствовались даже браки с язычниками для их привлечения в лоно христианской церкви (1 Кор. 7: 12–16). Но брак для первых христиан являлся велением Господа и имел целью только предотвращение необузданного влечения плоти. В христианской этике вообще очень большое внимание уделялось проблеме прелюбодеяния. Измена, не только физическая, но даже моральная, считалась единственным поводом к разводу (Мф. 5: 32), а позднее стала квалифицироваться как один из смертных грехов.

Особенным уважением среди первых христиан пользовались так называемые девы — молодые христианки, которые приносили обет безбрачия и посвящали себя служению Богу. Главным их назначением была целомудренная, богобоязненная, чистая жизнь, которая должна была стать примером для окружающих. «Вы в сем веке достигли уже славы воскресения и переходите век, не оскверняясь от века»⁸, — отмечает один из отцов церкви,

⁵ Киприан. Книга об одежде девственников.

⁶ *Passio Sancti Carpi, Pamphilii et Aqaphonicae*, 6.

⁷ *Passio Sancti Perpetuae et Felicitatis*, 20, 21.

⁸ Киприан. Книга об одежде девственников.

Киприан, восхищаясь подвигом девушек. Ему вторят другие авторы эпохи раннего христианства⁹.

Для женщин борьба с плотскими желаниями считалась самой трудной. Поэтому Жития Святых этого периода представляют нам многочисленные примеры из жизни женщин, противостоявших этому искушению. Бывшая блудница Мария Египетская, раскаиваясь, 47 лет провела в пустыне. Желая сделать испытание более трудным, многие женщины в мужской одежде тайно селились в мужских монастырях. Так поступили Анастасия из Константинополя, Мария из Вифинии, Аполлинария из Византии и многие другие женщины.

В учении первых христиан на арену вышел новый, лучший, преобразованный человек с богатым духовным миром, полный веры в добро, любящий и прощающий. Конечно, эти черты были свойственны прежде всего Иисусу. Но вскоре и женщины-христианки получили удивительный пример для подражания. Образ Девы Марии — воплощение вечного целомудрия, идеал одухотворенной женщины. Она — любящая мать, верная супруга, просто духовно красивая женщина.

⁹ Тертуллиан. О целомудрии; Григорий Богослов. К девам; Амвросий Медиоланский. О девственницах; Иоанн Златоуст. Книга о девстве.

Алена Чабатаронак (Мінск)

МАРАЛЬНА-ЭСЭТЫЧНЫЯ КАМУНІКАЦЫІ Ў СТАНАЎЛЕННІ АСОБЫ БУДУЧАГА НАСТАЎНІКА

У сучаснай эканамічнай і сацыякультурнай сітуацыі імкліва развіваюцца працэсы інтэграцыі і дыферэнцыяцыі навук, якія абумоўліваюць поліфункцыянальнасць ведаў. Такі ж характар набывае і падрыхтоўка будучага настаўніка. У прыватнасці, падрыхтоўка настаўніка пачатковых класаў у Белдзяржпедуніверсітэце імя М. Танка ажыццяўляецца па спецыяльнасцях: беларуская мова і літаратура; педагогіка і методыка пачатковага навучання; музыка і спевы; выяўленчае мастацтва. Адначасова будучы настаўнік павінен быць носьбітам дабрадзейнасці і выхавацелем дабрачыннасці. Таму ў прафесійнай адукацыі настаўнікаў пачатковых класаў паранейшаму прыярытэтным застаецца фарміраванне каштоўнасцей адносінаў педагогічнай дзейнасці.

Да эфектыўных шляхоў вырашэння пастаўленай праблемы мэтазгодна аднесці ўзаемасувязь этычных і эстэтычных пачаткаў у маральным выхаванні студэнтаў, якія забяспечваюць гуманістычную накіраванасць прафесійнай падрыхтоўкі будучага настаўніка, развіццё ўзаемаадносін у сістэме «выкладчык — студэнт» на каштоўнасцях арыентацыях, актывізацыю самапазнання, самакантролю і самакіравання ў вучэбна-практычнай дзейнасці.

Выпускніка факультэта педагогікі і методыкі пачатковага навучання павінен адрозніваць мастацкі склад разумовай дзейнасці, што выступае важнай перадумовай для фарміравання ў яго творчага мыслення і маральна-валявых якасцей.

Этычная свядомасць звязана з засваеннем маральных пачуццяў, перажыванняў, уяўленняў, якія ўзнікаюць у адносінах паміж людзьмі, і пераўтварэннем іх ва ўстойлівыя маральна-каштоўныя ўстаноўкі і перакананні. Яна выконвае функцыю пошуку ісціны ў маральных адносінах паміж людзьмі. Эстэтычная свядомасць накіравана на пачуццёвае спасціжэнне і ацэньванне навакольнага свету.

Існуючы комплекс культуралагічных дысцыплін у навучанні і адукацыі будучых настаўнікаў прадугледжвае фарміраванне ў іх гатоўнасці арыентавацца ў сацыяльных (функцыі музыкі, змест літаратурнага тэксту, тэма, ідэя, вобраз, пачуцці, настроі) і спецыфічна мастацкіх (элементы музычнай мовы, структура і прыгажосць мелодыкі, інтэрпрэтацыя) каштоўнасцях, рацыянальна абгрунтоўваць свае меркаванні, учынкi, даваць самаацэнку, вымяраць

уласныя дзеянні эталонам прыгажосці і набываць упэўненасць у сабе. Гукавыя з’явы набліжаюць нас да духоўнага сацыяльнага пачатку. Тут чалавек успрымае сябе цэласна і як індывід, і як член сацыяльнага калектыву. У працэсе ўспрымання і пазнання музычнага твора эстэтычныя феномены ўздзейнічаюць на эмацыянальна-асацыятыўнае кола ўспрымання. Змест вивучаемага матэрыялу і канструяванне індывідуальных тэхналогій дзеля развіцця творчай індывідуальнасці ляжаць у аснове стварэння перцептыўнай устаноўкі на наяўны асабісты вопыт студэнта, садзейнічаюць назапашванню ў яго асацыятыўных сувязей і праяўленню пачуццёва-эмацыянальных адносін да ведаў, дапамагаюць паспяховаму ўсведамленню дыялектычнага характару сувязі ведаў і дзейнасці.

Узаемадзеянне аб’екта (музычны твор) і суб’екта (студэнт) праяўляецца праз характэрныя асаблівасці твора, з аднаго боку, і характарыстыку асобы студэнта, з другога (яго патрэбнасцей, інтарэсаў, здольнасцей). Характар пачуццяў і думак, узнікаючых у працэсе мастацкага ўспрымання, уплывае на зносіны, ацэнку і пераацэнку твора. Аднак гэта не азначае, што яны будуць сапраўднымі, г. зн. надзеленымі прыродаадпаведнымі і мастацкімі ведамі аб прадмеце. Эмацыянальны (перажыванне, пачуццё) і валявы (выкананне) пачаткі сінтэзуюцца, карэгіруюцца з рэальным асэнсаваннем і ацэнкай сучаснага з пазіцыі жаданага будучага. Творы ўдзельнічаюць у персаніфікацыі асобы, апырэдджаючы рэчаіснасць. Прырода мастацтва дазваляе рэальна перажыць радасць і пакуты дзеючага героя ў творы, пашырыць эмацыянальную сферу, удзельнічаць у рэгуляванні, балансе эмацыянальнай і рацыянальнай сфер мыслення, праецыраваць маральныя зносіны, стымуляваць роздумы аб абавязку, сэнсе ўласнага жыцця, значэнні і месцы рэчаў, якія вакол нас.

Асаблівасць эстэтычных норм — у іх шматпланавасці, шматзначнасці, варыятыўнасці. Бачанне аб’ектыўнасці і эстэтычнасці вобраза і ёсць адзін з асноўных прынцыпаў эстэтыкі. Але для ўзнікнення эстэтычнага пачуцця неабходна арганізаваць самога студэнта, патрабуецца шырокі дыяпазон творчых магчымасцей, уяўленняў, фантазій. Творчы метады, які адносіцца да эстэтычнай катэгорыі, з’яўляецца мерай духоўнай свабоды таго, хто навучаецца і вызначаецца самадзейным характарам і творчай актыўнасцю ў працы.

З мэтай рэалізацыі ўзаема сувязі этычных і эстэтычных пачаткаў у маральным выхаванні студэнтаў мы распрацавалі творчыя заданні-задачы па авалоданню імі спосабамі мадэлявання і ажыццяўлення эстэтычнай дзейнасці і ўключылі іх у вучэбную праграму заняткаў па музычнаму інструменту. Заданні класіфікавалі наступным чынам:

1. Практыкаванні на развіццё навыкаў музычна-слыхавога і метрарытмічнага кантролю з апорай на музычную памяць.
2. Практыкаванні на фарміраванне музычна-рэпрадуктыўных здольнасцей.
3. Заданні на ўстанаўленне прыродаадпаведных сувязей і заканамернасцей.

4. Практыкаванні на асваенне ўмення перакладаць інструментальныя і вальна-хараваыя мелодыі для дзяцей.
5. Заданні на развіццё варыятыўнасці музычнага мыслення.
6. Практыкаванні на развіццё цікавасці да імправізацыі.

Творы ў практыкаваннях і заданнях арыентаваны на сістэму эстэтычных і маральных каштоўнасцей асобы. Эстэтычныя характарыстыкі ўздзейнічаюць ці адначасова, ці папераменна на эстэтычны і маральны бакі суб'екта, ствараючы цэласнае ўражанне. Фарміраванне эмацыянальна-эстэтычнай ацэнкі залежыць ад таго, наколькі ў працэсе працы над творам студэнт здольны перажываць пачуцці радасці, захаплення, здзіўлення, трывогі, натхнення, рашучасці, спагады, пішчоты, суму, хвалявання, спакою, лёгкасці, дабрыні і інш. У сферу перажывання і ўсведамлення ўступаюць філасофскія катэгорыі ўзвышанага і нізкага, прыгожага і пачварнага.

Распрацаваныя заданні і практыкаванні садзейнічаюць свабоднаму, нефармальнаму педагогічнаму ўзаемадзеянню выкладчыка і студэнта, эмпатыі і натхненню. У выніку дасягалася паступовае ўсведамленне студэнтам сваіх магчымасцей, рысаў характару, якія адпавядаюць патрабаванням прафесіі. На іх аснове ствараліся ўмовы для ажыццяўлення самакантролю, самаарганізацыі, самаўдасканалення.

Маральныя пачуцці, перажыванні, уяўленні, інтуіцыя, узнікаючы ў працэсе работы над вобразам-характарам, вобразам-творам, надзяляюцца актыўнасцю ўяўлення, фантазіяй, асацыятыўнай памяццю, вастрынёй мыслення, эмацыянальнай успрымальнасцю, набываюць пачуццёвасць, становяцца бачнымі, чутнымі; усеагульнае перажываецца ў індывідуальнай асобе на ўзроўні станоўчых і адмоўных этычных і эстэтычных каштоўнасцей. З пазіцыі эстэтыкі — гэта катэгорыі: узвышанае — прыгожае — трагічнае — камічнае — нізкае. З пазіцыі этыкі — гэта дабро і зло, якія ўнутрана пранізваюць свет маральных пачуццяў (гуманнасць, абавязак і сумленне, гонар і годнасць, карысць, шчасце і сэнс у жыцці). У саміх зносінах з творам студэнт выпрацоўвае механізм выбару і засваення інфармацыі маральнай і эстэтычнай уласцівасці, эталонам якой выступае прыгажосць выбару. Тут уключаюцца механізмы маральнага разумення студэнта, якія не заўсёды супадаюць з жыццёвай пазіцыяй, выпякаючы з рэальных фактараў рэчаіснасці і якія ўздзейнічаюць на яго. Гэтыя механізмы выступаюць стрымлівальным, абмяжоўвальным, накіроўвальным пачаткам у свабодным выбары паняццяў дабра і зла, абавязку і сумлення, гонару і годнасці, шчасця і сэнсу жыцця.

Вынікі апытання старшакласнікаў факультэта педагогікі і метадыкі пачатковага навучання БДПУ імя М. Танка паказалі, што дамінуючымі агульначалавечымі і нацыянальнымі каштоўнасцямі для іх з'яўляюцца дабрыня, спагадлівасць, любоў да роднага краю, шанаванне і павага да бацькоў, прыродныя здольнасці. Да вядучых фактараў, якія ўплываюць на працэс набывання

і назапашвання духоўных каштоўнасцей, студэнцкая моладзь аднесла нававольнае асяроддзе, сістэму адукацыі, самастойную працу над сабою.

Дзелавыя зносіны паміж выкладчыкам і студэнтам, заснаваныя на імкненні да свабоднага выбару маральных мэт і сродкаў, незалежна ад рэальнага ходу рэчаў набліжаюць студэнта да набывання маральных каштоўнасцей і садзейнічаюць працэсу станаўлення маральнай свабоды як суб'екта выяўлення культуры асобы.

Лагічнаму ўзаемадзеянню этычнага і эстэтычнага ўсведамлення садзейнічае вивучэнне фальклору на вучэбных занятках, засваенне яго як нацыянальнай спадчыны ў народных самадзейных калектывах факультэта, рэалізацыя творчых праектаў. Выкарыстанне сюжэтных, ролевых гульняў у рабоце з дзецьмі ў час бесперапыннай педагагічнай практыкі («Адгукніся», «Падарожжа ў нашу музычную спадчыну», «Да вытокаў народных абрадаў», «Каб я быў кампазітарам») дазваляе вызначыць вынік іх правядзення як узровень гатоўнасці студэнтаў да прафесійна-духоўнай дзейнасці на аснове эстэтычна насычанага вучэбна-выхаваўчага працэсу.

Пераход ад стандартаў-планаў, прапанаваных метадычных схем да іх варыятыўнасці, а пазней да ўласных знаходак ёсць вынік клопату і творчай актыўнасці, якія ўтрымліваюцца ў здольнасці прадбачыць і паслядоўна вызначаць меру педагагічных дзеянняў, выстройваючы іх у праграму. Патэнцыяльнае адзінства складаных этычнага і эстэтычнага з'яўляецца сістэмаўтваральным фактарам у фарміраванні духоўнага ўсведамлення студэнцкай моладзі.

РОЛЯ БІБЛІЯТЭК У ВЫХАВАННІ НАЦЫЯНАЛЬнай САМАСВЯДОМАСЦІ ў ПАДЛЕТКАЎ І ЮНАКОЎ СРОДКАМІ БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Дзякуючы перайманню, выхаванню, засваенню інтэлектуальнага і сацыяльнага вопыту продкаў, пад уздзеяннем элементаў сацыяльнага асяроддзя, такіх як мова, быт, мараль, сацыяльныя паводзіны, з ранняга дзяцінства пазнаюцца, фарміруюцца і засвойваюцца асноўныя элементы нацыянальнай самасвядомасці. На працягу ўсяго жыцця асобы яны ўзбагачаюцца і развіваюцца, ці наадварот — ідзе працэс збяднення і застою, вынікам якога з'яўляецца нацыянальны нігілізм. З яго праяўленнямі мы сутыкаемся амаль штодня.

На фарміраванне такой сацыяльна высокай якасці, як нацыянальная самасвядомасць, аказваюць уздзеянне аб'ектыўныя фактары: станаўленне нацыянальнага грамадства, пашырэнне працэсу развіцця нацыянальнай культуры, мова. Да суб'ектыўных фактараў адносяцца кіраванне працэсам станаўлення нацыянальнай самасвядомасці, сфарміраваная сістэма мерапрыемстваў і мер уздзеяння на будучых грамадзян з мэтай павышэння яе ўзроўню. Ад гэтых фактараў у вялікай ступені залежыць асэнсаванае ўсведамленне сувязі паміж асобай і дзяржавай, эмацыянальныя адносіны да каштоўнасцей свайго народа, жыццё ў адпаведнасці з нацыянальнымі традыцыямі і звычаямі, усведамленне прыналежнасці да сваёй нацыі, яе месца сярод іншых нацый. Сукупнасць гэтых фактараў дапамагае вырашыць праблему выхавання не абстрактнай асобы, а асобы з выразным разуменнем сваёй сацыяльнай і грамадскай ролі на пэўным этапе развіцця грамадства.

З грамадскага асяроддзя падлеткаў і старэйшых школьнікаў вылучаюцца асобныя групы, якія аказваюць найбольшае ўздзеянне на фарміраванне асобы: сям'я, школа, дзіцячыя і юнацкія ўстановы. Зразумела, што сям'я і школа займаюць вядучае месца ў працэсе выхавання і сацыялізацыі. Але ў значнай ступені маюць уплыў на падростаючае пакаленне і такія грамадскія ўстановы, як бібліятэкі рэспублікі, якія сярод іншых маюць і асветніцка-выхаваўчую функцыю. Аб'яднанне агульных намаганняў вышэйазначаных грамадскіх груп у накірунку выхавання нацыянальнай самасвядомасці ў падлеткаў і старэйшых школьнікаў прынесла б добры плён. Але пакуль адсутнічае сістэма, якая б мела навукова абгрунтаваны змест і выбар формы, метадаў і сродкаў выхаваўчай работы на нацыянальна-культурнай аснове, мы не можам казаць аб паўнавартасным працэсе выхавання нацыянальнай

самасвядомасці¹. Адсутнасць такой сістэмы мае свае аб’ектыўныя прычыны, якія ляжаць на паверхні: працэс выхавання і сацыялізацыі не можа праходзіць ізалявана ад падзей, што адбываюцца ў грамадстве. І пакуль дзяржаўныя пастановы і дэкларацыі ў сферы развіцця нацыянальнай культуры і рэалізацыі нацыянальных запатрабаванняў асобы будуць заставацца на паперы, а не напаўняцца рэальным жыццёвым зместам, існаванне агульнай сістэмы па выхаванню нацыянальнай самасвядомасці немагчымае. Адзінкавыя зачаткі сістэмы можна разглядаць толькі асобна ў кожнай грамадскай групе, з выкарыстаннем характэрных для іх метадаў, форм і сродкаў работы.

Адным з такіх моцных і дзейсных сродкаў выхавання нацыянальнай самасвядомасці з’яўляецца мастацкая літаратура, у прыватнасці, творы беларускіх аўтараў. Менавіта бібліятэкі маюць яго ў сваім арсенале і валодаюць разнастайнымі метадамі і формамі работы з кнігаю.

Анкетаванне, якое было праведзена намі ў верасні — кастрычніку 1998 г. у дваццаці цэнтралізаваных бібліятэчных сістэмах Мінскай і Віцебскай абласцей, сярод васьмісот шаснаццаці школьнікаў-чытачоў сельскіх бібліятэк-філіялаў з 6 па 11 класы, выявіла, што фактары, якія ўздзейнічаюць на чытацкія запатрабаванні, размешчаны ў наступнай паслядоўнасці: парады бібліятэкара (53,5%), рэкамендацыі настаўніка (36%), парады бацькоў, сяброў, знаёмых (10,5%).

У даследаванні бібліятэказнаўцы Т. І. Чаплыгінай «Мотивы детского чтения в 20-е гг. (в Белоруссии)»² вызначана, што сям’я займае другое месца пасля бібліятэкі па ўздзеянню на выбар кніг і бацькі рэкамендуюць сваім дзецям чытаць творы такіх беларускіх аўтараў, як Я. Колас, М. Багдановіч, А. Якімовіч, М. Чарот і г. д. Чакаць такіх рэкамендацый ад бацькоў сённяшніх школьнікаў не ўяўляецца магчымым. Можна адзначыць некаторыя з прычын такой з’явы. Па-першае, развіццё і станаўленне пакалення бацькоў прыпала на гады, якія мы сёння называем «застойнымі». Нацыянальная свядомасць ва ўмовах зацішша нацыянальнага жыцця страчвае сваю актуальнасць. Адсутнасць эмацыянальнай афарбоўкі прытупляе пачуццё нацыянальнага. Запатрабаванні ў самавызначэнні асобы вырашаліся ў значнай меры праз дзяржаўную, ідэйна-палітычную, сацыяльна-прафесійную і іншыя віды самасвядомасці. Па-другое, у наш час на духоўнае развіццё вялікі ўплыў робяць сродкі масавай інфармацыі, такія як тэлебачанне, кіно, відэа і г. д.

Сацыялізацыя асобы падлетка і юнака на ўзроўні сям’і адбываецца з улікам нацыянальнай палітыкі дзяржавы.

Школьныя заняткі з’яўляюцца асноўнай дзейнасцю падлеткаў і старэйшых школьнікаў. Выхаваўча-адукацыйны працэс ахоплівае выкладанне ўсіх

¹ Міхневіч А. А. Выхаванне нацыянальнай самасвядомасці будучых настаўнікаў // Нацыянальная свядомасць і выхаванне моладзі: 36 навук. прац // Нац. інстытут адукацыі / Пад. рэд. А. С. Лапцёнка, В. А. Салеева. Мн, 1996. С. 30.

² Чаплыгина Т. И. Мотивы детского чтения в 20-е гг. (в Белоруссии) // Вопросы библиографоведения и библиотековедения. Вып. 8. Минск, 1986. С. 5.

школьных дысцыплін. Але ў новай сацыякультурнай сітуацыі, што склалася ў рэспубліцы ў апошнія гады, узрасла роля бібліятэк у адраджэнні, зберажэнні нацыянальна-культурнай спадчыны і падрыхтоўкі насельніцтва да яе ўспрыняцця. Бібліятэкі з'яўляюцца агульнадаступнымі для самых шырокіх слаёў насельніцтва і, валодаючы кніжным фондам на розных мовах, маюць магчымасць прымаць удзел у далучэнні падлеткаў і юнакоў да нацыянальнай культуры і сваімі формамі і метадамі работы садзейнічаць працэсу выхавання ў іх нацыянальнай самасвядомасці.

Чытанне з'яўляецца відам камунікатыўнай дзейнасці, якая ўплывае на фарміраванне светапогляду, рост агульнакультурнага ўзроўню. Праз літаратуру як праз найлепшы сродак эмацыянальна-духоўнага асэнсавання падрастаючым пакаленнем быцця нацыі засвойваюцца народныя звычаі, нацыянальныя традыцыі. Сёння важна данесці да падлеткаў і юнакоў багатае і трагічнае мінулае беларускага народа, глыбінныя народныя карані яго ўласнай нацыянальнай культуры, выпрацаваць шырокі філасофскі светапогляд, раскрыць увасабленне і развіццё ў літаратурных творах беларускай ідэі.

З вуснаў этнографа і фалькларыста І. Крука прагучаў папрок у бок беларускай літаратуры, што яна «доўжыла стварэнне духоўнага космасу нацыі, але ў пераважнай большасці была арыентавана на вельмі вузкае кола нацыянальна свядомых дзеячаў навукі, культуры і мастацтва, не прыхіліўшы пад свае крыло душы дзяцей і юнацтва»³. Мы лічым, што гэтая выснова не зусім справядлівая. У тых умовах, у якія было пастаўлена існаванне беларускай мастацкай літаратуры, цікавасць да яе з боку падлеткаў і юнакоў была вельмі звужаная. У іх мімаволі складвалася ўяўленне пра родную літаратуру як пра з'яву ў нацыянальна-культурным жыцці і з'явілася магчымасць раскрыць перад чытачамі ўсё багацце роднай літаратуры, адпаведна ўзрасла і цікавасць да яе, павялічыліся чытацкія запатрабаванні.

У сувязі з гэтым справядліва ўспомніць выраз, што не толькі запатрабаванні фарміруюць прапанову, але і прапанова нараджае запатрабаванні. Усе сто працэнтаў рэспандэнтаў звяртаюцца да твораў беларускай літаратуры ў навучальных мэтах. Крыніцай іх запатрабаванняў з'яўляецца школьная праграма па беларускай літаратуры. З асаблівым імкненнем пашырыць і паглыбіць веды аб беларускай літаратуры прыходзяць у бібліятэку 17% чытачоў. Сярод любімых паэтаў і празаікаў былі названы Я. Колас, Я. Купала, М. Багдановіч, М. Танк, В. Быкаў. Рэспандэнты ведаюць і чытаюць творы Н. Гілевіча, Л. Арабей, В. Казько, А. Жука, Б. Сачанкі. А вось з творами Л. Геніюш, А. Мрыя, Л. Калюгі знаёма зусім нязначная колькасць чытачоў. Справа ў тым, што амаль такія ж адказы на пытанні анкеты былі атрыманы пяць год таму назад, калі намі было праведзена анкетаванне сярод гэтай катэгорыі чытачоў у Віцебскай вобласці. У сувязі з гэтым бачыцца шырокае поле дзейнасці для біблія-

³ Крук І. І. Народная культура і сучасная школа: Шляхі і перспектывы ўзаемазбліжэння // Народная культура і сучасная школа. Мн., 1996. С. 6.

тэк. Яны маюць магчымасць не абмяжоўвацца рамкамі школьнай праграмы, а прадставіць сваім чытачам найбольш разгорнута тых аўтараў і тыя творы, якія застаюцца па-за межамі школьнай праграмы ці вывучаюцца аглядна, але маюць свае мастацкія каштоўнасці. Тым больш што ёсць трывалая падстава для работы: стабільнасць цікавасці да беларускай літаратуры.

Разглядаючы чытанне беларускай літаратуры як сродак выхавання нацыянальнай самасвядомасці, нельга абмінуць такі аспект, як выбар мовы чытання. Мова з’яўляецца адным з элементаў нацыянальнай самасвядомасці, і выбар яе пры чытанні залежыць ад ступені яе распаўсюджанасці, ад агульнай лінгвістыцы. У значнай ступені выбар мовы абумоўлены мэтамі і матывамі чытання. Сёння ў сувязі з пашырэннем вывучэння роднай мовы і літаратуры ў школе пашыраецца дыяпазон чытання на роднай мове. Выбар мовы ў асноўным таксама абумоўлены тымі ж самымі навучальнымі мэтамі. Дый ці можна патрабаваць ад школьнікаў іншага, калі па-за межамі школы (калі яна беларуская) ці пасля ўрокаў беларускай мовы і літаратуры яны трапляюць у іншае моўнае асяроддзе? Восемдзесят дзевяць працэнтаў рэспандэнтаў адказалі, што яны з аднолькавай цікавасцю чытаюць кнігі як на рускай, так і на беларускай мовах. Станоўчым тут бачыцца парытэт моў, не надаецца такая вялікая перавага мове рускай, як гэта было бачна па выніках анкетавання, праведзенага ў канцы 80 – пачатку 90-х гг.

Поспех працы ў накірунку выхавання нацыянальнай самасвядомасці ў школьнай моладзі ў немалой ступені залежыць і ад асобы бібліятэкара, ад яго падрыхтаванасці, ад узроўню развіцця яго нацыянальных пачуццяў, умення і здольнасці раскрыць перад чытачом багацце культурна-гістарычнай спадчыны беларускага народа, выхаваць пачуццё любові да роднага краю, роднай мовы, роднай літаратуры. Але неабходным бачыцца і выпрацаваная кожнай бібліятэкай, адпаведна яе магчымасцям, цэласная сістэма, накіраваная на выхаванне нацыянальнай самасвядомасці сродкамі беларускай літаратуры. Асобныя, нават удалыя і цікавыя мерапрыемствы, якія праходзяць у бібліятэках, праблему не вырашаюць. Не дубліруючы, а дапаўняючы работу школы ў гэтым накірунку, з дапамогай масавых форм работы, такіх як кніжныя выставы, чытацкія канферэнцыі, вусныя часопісы, «круглыя сталы», літаратурныя вечары, уключаючы ў творчую дзейнасць па іх падрыхтоўцы юных чытачоў, а таксама з дапамогай індывідуальных гутарак з імі, паступова, крок за крокам можа рухацца бібліятэка да пастаўленай мэты. Работа з юнымі чытачамі — вельмі далікатная сфера, калі вельмі важна вытрымаць раўнавагу і не кідацца ў крайнасці, адна з якіх бібліятэкар — халодны інфарматар, а другая — бібліятэкар, які карыстаецца ў рабоце са школьнікамі-чытачамі спецыфічнымі метадычнымі прыёмамі настаўніка. Уся праца па далучэнню юных чытачоў да скарбаў роднай літаратуры будзе на прынцыпах сатворчасці. У падмурку фарміравання нацыянальнай самасвядомасці сродкамі беларускай літаратуры павінна ляжаць каштоўнасна-арыентацыйная дзейнасць на аснове інтарэсаў, запатрабаванняў, якія маюць падлеткі і старэйшыя школьнікі, з улікам іх узростава-псіхалагічных асаблівасцей, уяўленняў, пачуццяў, ідэалаў.

Крысціна Лапіч (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ САМАСВЯДОМАСЦЬ І СТУДЭНЦКАЯ МОЛАДЗЬ

На развіццё і фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці ўплываюць як аб'ектыўныя, так і суб'ектыўныя фактары. Гэта сацыяльна-эканамічная і палітычная сітуацыі ў грамадстве, канкрэтныя ўмовы жыцця чалавека і яго светаўспрыманне, галоўныя арыентацыі.

Згодна з вынікамі сацыялагічнага даследавання, праведзенага сярод студэнтаў юрыдычнага і філалагічнага факультэтаў БДУ, БДПУ імя Максіма Танка, Інстытута правазнаўства, росту нацыянальнай самасвядомасці найбольш садзейнічаюць наступныя фактары: веданне гісторыі свайго народа, веданне нацыянальнай мовы, вольнае развіццё культуры свайго народа, палітычны суверэнітэт рэспублікі, эканамічная самастойнасць рэспублікі.

Нацыянальная самасвядомасць не існуе абстрактна, без свайго носьбіта і выразніка. Ён выступае ўся нацыянальная супольнасць, прадстаўленая рознымі сацыяльнымі суб'ектамі. Але гэтыя сацыяльныя суб'екты ў рознай ступені выяўляюць тую ж нацыянальную самасвядомасць. Па меркаванню большасці рэспандэнтаў, галоўнымі носьбітамі нацыянальнай самасвядомасці з'яўляюцца: мастацкая інтэлігенцыя, навуковая інтэлігенцыя, выкладчыкі ВНУ, сяляне, выкладчыкі сярэдніх школ, тэхнікумаў, вучылішч.

Носьбітамі нацыянальнай самасвядомасці з'яўляецца і студэнцкая моладзь. На ўзровень яе нацыянальнай самасвядомасці, згодна з вынікамі даследавання, уплываюць такія фактары, як веданне мовы, гісторыі, культуры свайго народа. Якое ж гэтае веданне ў нашых рэспандэнтаў? Большасць апытаных добра валодае абедзвюма мовамі, беларускай мовай добра валодае толькі большасць апытаных студэнтаў факультэта філалогіі.

Пры карэляцыі ведання беларускай мовы з курсам назіраецца такая тэндэнцыя: чым вышэйшы курс, тым слабейшае веданне беларускай мовы ў студэнтаў-юрыстыў і студэнтаў факультэта рускай філалогіі.

Ці ёсць жаданне ў рэспандэнтаў вывучаць беларускую мову? Большасць апытаных студэнтаў-юрыстаў і студэнтаў факультэта рускай філалогіі адказалі, што будуць вывучаць беларускую мову толькі ў тым выпадку, калі гэтага запатрабуе будучая прафесія.

Большасць студэнтаў факультэта беларускай філалогіі адказалі, што жадаюць удасканальваць свае веды па беларускай мове, прычым гэтае жаданне вышэй на старэйшых курсах.

Вельмі цікавымі, на наш погляд, атрымаліся адказы рэспандэнтаў на пытанне анкеты: «Што для вас азначае паняцце «родная мова»? Для большасці рэспандэнтаў «родная мова»

- гэта мова маёй нацыянальнасці;
- гэта мова, на якой стваралася культура маёй радзімы;
- гэта дзяржаўная мова;
- гэта мова, з якой я звязваю будучыню сваёй дзяржавы.

Такім чынам, мы бачым, што большасць рэспандэнтаў не атаясамляе родную мову з дзяржаўнай мовай. І, як вынік, большасць рэспандэнтаў — за дзве дзяржаўныя мовы. Прычым назіраецца такая тэндэнцыя: чым вышэйшы курс, тым больш студэнтаў за двухмоўе.

Стваральнікам і носьбітам мовы з’яўляецца народ, нацыя. Але ж мова, у сваю чаргу, сама выступае творцам народа. Менавіта праз нацыянальную мову перш за ўсё праяўляецца менталітэт народа, менавіта нацыянальная мова садзейнічае згуртаванню, аб’яднанню людзей у канкрэтна-гістарычныя супольнасці. А як лічаць студэнты? Большасць рэспандэнтаў лічаць, што «мова з’яўляецца асноўным элементам нацыянальнай культуры, хаця нацыя і захоўваецца сама па сабе» і што «нацыя і мова непадзельныя, страта мовы вядзе да знікнення нацыі».

Большасць рэспандэнтаў лічыць, што вядучая роля ў прапагандзе беларускай мовы належыць прэсе, тэлебачанню, радыё. Але ж глядзіць беларускае тэлебачанне і слухае беларускае радыё штодзённа нязначная колькасць апытаных.

Большасць рэспандэнтаў чытае наступныя рэспубліканскія газеты і часопісы: «Народная газета», «7 дзён», «Савецкая Беларусь», «Літаратура і мастацтва», «Родник», «Вечерний Минск», «Культура», «Свабода», «Спадчына». Такім чынам, большасць рэспандэнтаў чытае, у асноўным, рускамоўную прэсу.

Што ж трэба зрабіць для адраджэння беларускай мовы? Большасць рэспандэнтаў лічыць, што «неабходна паступова перавесці ўсё выкладанне і выхаванне ў сярэдняй і вышэйшай сістэме адукацыі на беларускую мову»; што «нічога не трэба рабіць, гэты працэс павінен ісці натуральным шляхам» і што «беларуская мова павінна заставацца адзінай дзяржаўнай мовай».

Узровень нацыянальнай самасвядомасці студэнтаў залежыць не толькі ад іх ведання беларускай мовы, але ж і гісторыі і культуры Беларусі.

Самымі любімымі сучаснымі беларускімі пісьменнікамі і паэтамі, рэжысёрамі і акцёрамі для большасці рэспандэнтаў з’яўляюцца В. Быкаў, У. Караткевіч, Н. Гілевіч, І. Шамякін, С. Грахоўскі, П. Панчанка, С. Станюта, М. Савіцкі, Г. Макарава, В. Манаеў, З. Белахвосцік, В. Тураў.

Важнейшымі гістарычнымі падзеямі Беларусі XI–XIX стст., на думку большасці рэспандэнтаў, з’яўляюцца наступныя: «Утварэнне Вялікага Княства

Літоўскага», «Утварэнне Рэчы Паспалітай», «Падзелы Рэчы Паспалітай», «Статуты Вялікага Княства Літоўскага», «Грунвальдская бітва».

Ф. Скарына, М. Гусоўскі, С. Будны, В. Цяпінскі былі слухна названы большасцю рэспандэнтаў самымі знакамітымі асобамі перыяду «залатога веку» Беларусі.

З якіх крыніц пашыралі і пашыраюць свае веды па гісторыі і культуры Беларусі большасць рэспандэнтаў? Такімі крыніцамі з'яўляюцца лекцыі і семінары ў ВНУ, беларуская літаратура, школьныя падручнікі, сродкі масавай інфармацыі, спецыяльная літаратура.

Сёння ў грамадскай свядомасці шырока распаўсюджана разуменне рэлігіі як элемента нацыянальнай культуры, носбіта агульначалавечых каштоўнасцей. Працэсы нацыянальна-культурнага адраджэння сёння ідуць побач з рэлігійным адраджэннем.

Большасць рэспандэнтаў лічыць, што сувязь паміж нацыянальнай самасвядомасцю і рэлігіяй існуе незалежна ад таго, верыць чалавек ці не ў Бога і што гэта сувязь вызначае некаторыя асаблівасці характару і паводзін людзей.

Улічваючы, што ў нашым даследаванні прынялі ўдзел студэнты, якія вызначалі сваё веравызнанне як «праваслаўнае», большасць з іх сцвярджае, што менавіта праваслаўная рэлігія найбольш паўплывала на развіццё беларускай гісторыі і культуры. І гэтыя адказы рэспандэнтаў сведчаць аб іх невысокіх ведах па гісторыі Беларусі.

Галоўнымі рэлігійнымі плынямі ў час існавання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай былі уніяцтва і каталіцызм. Менавіта гэтыя дзве рэлігіі найбольш плённа ўздзейнічалі на фарміраванне беларускай нацыянальнай самасвядомасці.

Сённяшні ўзровень нацыянальнай самасвядомасці студэнцкай моладзі, як сведчаць вынікі сацыялагічнага даследавання, невысокі. Але ж, параўноўваючы вынікі сацыялагічнага даследавання 1995–1997 гг. з вынікамі 1990–1992 гг., сёння можна заўважыць некаторы рост нацыянальнай самасвядомасці. Так, назіраецца цікавасць моладзі да сваёй гісторыі, да ўжо вядомых фактаў і да яшчэ невядомых фактаў і падзей.

Сёння большасць рэспандэнтаў усё часцей усведамляе, што паняцце «Радзіма» паходзіць ад слова «род», і лічыць сваёй Радзімай месца, дзе нарадзіліся самі і дзе жылі і нарадзіліся іх продкі. А гэта значыць, расце пачуццё патрыятызму, любові да свайго краю, да сваёй Бацькаўшчыны.

Росту нацыянальнай самасвядомасці спрыяюць веданне моладдзю нацыянальных герояў, знакамітых гістарычных асоб і гонар за іх вялікія справы. Калі ў 1990–1992 гг. такімі гістарычнымі асобамі для многіх рэспандэнтаў з'яўляліся Пётр I, Кацярына II, А. Сувораў, то сёння моладзь называе такіх гістарычных асоб, як Ф. Скарына, Ефрасіння Полацкая, С. Будны, В. Цяпінскі, К. Каліноўскі, Вітаўт. Гэта значыць, адзначае менавіта дзеячаў беларускай гісторыі.

Адной з асноўных прычын павольнага росту нацыянальнай самасвядомасці студэнцкай моладзі сёння з’яўляецца адсутнасць дзяржаўнай падтрымкі ў гэтым працэсе. За гады русіфікацыі беларуская мова страціла свае асноўныя функцыі. І адраджэнне гэтых функцый сёння не можа ісці натуральным шляхам, без падтрымкі з боку кіруючых органаў улады. Падняць прэстыж беларускай мовы можна толькі тады, калі на ёй будуць размаўляць першыя асобы дзяржавы.

Вядомы рускі педагог К. Д. Ушынскі сцвярджаў, што толькі тое выхаванне дабратаворнае, якое абапіраецца на нацыянальныя карані. Сёння сярэдняя і вышэйшая школы павінны быць па-сапраўднаму нацыянальнымі, больш актыўна павінны ўкараняцца ў сістэме адукацыі асноўныя артыкулы Закона аб мовах і Закона аб адукацыі.

Нацыянальна свядомы чалавек — патрыёт. Ён любіць свой край, народ, культуру, літаратуру, мову; дбае пра эканамічныя, палітычныя, культурныя і іншыя інтарэсы свайго народа, з павагай і цікавасцю ставіцца да свайго мінулага, свайго сучаснасці і будучыні.

Нацыянальна свядомы чалавек імкнецца як мага глыбей пазнаваць культурныя вартасці свайго народа, ён шануе і падтрымлівае добрыя нацыянальныя традыцыі і прыгожыя звычай.

Таму сёння кіруючыя дзяржаўныя органы, зацікаўленыя ва ўмацаванні дзяржаўнага суверэнітэту, павінны садзейнічаць фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці грамадзян, асабліва моладзі. Сёння павінны ва ўсіх навучальных установах чытацца ў дастатковым аб’ёме дысцыпліны «Краязнаўства» і «Беларусазнаўства».

Многія выкладчыкі не ўспрымаюць беларускую мову як дзяржаўную мову і тым самым з’яўляюцца асноўнымі тормазам у фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці сваіх навучэнцаў. Таму сёння адной з асноўных задач вышэйшай школы павінна быць задача выхавання нацыянальных педагагічных кадраў з высокім узроўнем нацыянальнай самасвядомасці і нацыянальнай годнасці.

Наша моладзь павінна часцей ставіць пытанне: куды мы ідзем, якую краіну мы будзем? І адказы на гэтыя пытанні трэба шукаць у гісторыі і культуры Беларусі, яе рэлігіі. Таму сёння патрабуюць перагляду многія дзяржаўныя стандарты, вучэбныя праграмы, падручнікі, асабліва праграмы і падручнікі па нацыянальнай гісторыі і культуры.

Рост рэлігійнай самасвядомасці азначае больш актыўнае ўключэнне касцёла, царквы ў фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці моладзі.

Сёння, на наш погляд, трэба на беларускім тэлебачанні зрабіць рэгулярную праграму па хрысціянскай этыцы, а такія касцёлы, як касцёл св. Алёны і св. Сымона (Чырвоны касцёл) зрабіць культурна-асветніцкім цэнтрам (касцёл, дарэчы, ужо часткова выконвае гэтыя функцыі).

Вяртанне моцна асіміляванага беларускага народа да сваіх каранёў — працэс вельмі цяжкі і складаны. І сёння ўсяму беларускаму народу, і ў першую

чаргу моладзі, трэба зразумець, што ўвайсці як у еўрапейскую, так і ў сусветную цывілізацыю можна толькі з высокім узроўнем нацыянальнай самасвядомасці, з цвёрдым уяўленнем пра сябе, як пра самабытны, самастойны народ.

КАМУНІКАТ.ORG

Святлана Зыгмановіч, Валянціна Саітава (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА БЕЛАРУСІ — ЦЭНТР БІБЛІАГРАФІЧНАГА АСВЕТНІЦТВА

Шматвяковая кніжная культура беларусаў сведчыць, што наш народ заўжды любіў і шанаваў чытанне. Вялікія кніжнікі, такія як Ефрасіння Полацкая, Ф. Скарына і тысячы іншых вядомых і такіх, чые імёны забыліся, у мінулым і сёння імкнуліся і імкнуцца зрабіць здабыткі духоўнай культуры, адлюстраваныя ў кнізе, зразумелымі і даступнымі для ўсіх людзей, прывіць нават не атрымаўшым добрай адукацыі, схільнасць да чытання. Аднак не толькі выдатныя і інтэлігентныя людзі выступалі як кніжныя асветнікі. Адметнасць асветніцтва ў нашай краіне ў XX ст. у тым, што буйнейшым яго цэнтрам стала Нацыянальная бібліятэка Беларусі.

Створаная ў 1922 г. (позна, калі разглядаць у сусветным кантэксце развіцця данага тыпу бібліятэк), гэта першая за ўсю гісторыю Беларусі на яе тэрыторыі галоўная навуковая публічная бібліятэка пачала развіваць усе функцыі, характэрныя для нацыянальных кнігасховішчаў: хутка назапашваліся фонды нацыянальных дакументаў, як выдадзеных на тэрыторыі рэспублікі, так і за яе межамі, крыніц інфармацыі па ўсіх галінах ведаў, наладжвалася бібліятэчна-бібліяграфічнае абслугоўванне ў розных формах, ствараліся крыніцы нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі і інш. Гэтыя функцыі, падкрэслім яшчэ раз, былі і на сённяшні дзень застаюцца тыповымі для нацыянальных бібліятэк розных краін свету. Месца, роля і функцыі нацыянальных бібліятэк на працягу XIX і XX стст. застаюцца прадметам пастаяннага вывучэння і аналізу з боку найвядомых арганізатараў і даследчыкаў бібліятэчнай справы і нават міжнародных органаў (ЮНЕСКО, ІФЛА і інш.), і па гэтай праблеме існуе вялікая колькасць публікацый. Прывядзём прыклады: у выдадзенай у Лондане — Бостане (1977) інструкцыі па кіраўніцтву развіццём нацыянальнага бібліятэчнага і інфармацыйнага абслугоўвання прыведзены наступныя функцыі Навуковай бібліятэкі: як асноўнага кнігасховішча і цэнтра апрацоўкі і абслугоўвання для ўсіх айчынных выданняў, выданняў экстрэмерскі і замежных матэрыялаў; складальніка нацыянальнай бібліяграфіі; цэнтра ўнутранага і міжнароднага абмену выданнямі і інфармацыяй; цэнтра каардынацыі бібліятэчнага абслугоўвання. Восем функцый НБ і акрэсленне гэтага тыпу бібліятэк падала вядомы бібліятэказнаўца Н. І. Цюліна ў манаграфіі «Нацыянальная бібліятэка» (1988). Аднак ні ў прыведзеных прыкладах, ні ў іншай літаратуры не сустракаецца функцыя *бібліяграфічнага асветніцтва*, якую

мы вылучылі ў дзейнасці НББ. Н. Цюліна, як і многія іншыя даследчыкі, слушна адзначала, што ў складзе функцый канкрэтнай НБ могуць быць функцыі, выкліканыя ўмовамі дзейнасці, асаблівасцямі культурнага развіцця і г. д. Добра вядома таксама, што на канцэпцыю нацыянальнай бібліятэкі прыкметны ўплыў аказвае асоба яе кіраўніка. У замежным бібліятэказнаўстве даследчыкі разглядаюць развіццё нацыянальнай бібліятэкі ў перыяд дырэктарства пэўнага кіраўніка. Прэтэндэнт на такую пасаду прапануе канцэпцыю развіцця НБ.

Неабходна адзначыць, што першы дырэктар Нацыянальнай бібліятэкі (тады Дзяржаўнай бібліятэкі БССР) І. Б. Сіманаўскі таксама аказаў значны ўплыў на яе адметнасць. Выдатны арганізатар і знаўца бібліятэчна-бібліяграфічнай справы, І. Сіманаўскі ўпершыню ў дзейнасці бібліятэкі такога ўзроўню ўбачыў магутны патэнцыял для развіцця новай функцыі — папулярызацыі ведаў сярод шырокіх колаў насельніцтва, чытачоў усёй краіны. (Вядома, што да метадаў і форм папулярызацыі грамадства і ведаў звярнуліся бібліятэкі для народа ў другой палове XIX ст. і больш актыўна ў XX ст., калі пачалі стварацца цэлыя сеткі публічных бібліятэк. Такія бібліятэкі ў некаторых краінах называлі народнымі універсітэтамі. Аднак гэта дзейнасць не распаўсюджвалася сярод навуковых бібліятэк, тым больш нацыянальных).

Як чалавек і кіраўнік, захоплены ідэямі сацыялістычнага будаўніцтва, Сіманаўскі ў 20–30-я гг. палітыка-асветную прапаганду лічыў важнейшай сярод усіх папулярных ведаў, і гэта паўплывала на характар і змест асветніцкай дзейнасці бібліятэкі. Пункт гледжання І. Сіманаўскага актыўна падтрымалі вядомыя дзеячы бібліятэчна-бібліяграфічнай справы СССР Л. Н. Трапоўскі, О. Э. Вольцэнбург і інш. Аднак расійскія бібліёграфы цэнтрамі прапаганды кнігі бачылі спецыяльныя бібліяграфічныя інстытуты, і такія інстытуты дзейнічалі ў РСФСР (у даваенны час паслядоўна працавалі Інстытут рэкамендацыйнай бібліяграфіі, Крытэтыка-бібліяграфічны інстытут, Навукова-даследчы інстытут бібліятэказнаўства і рэкамендацыйнай бібліяграфіі).

І. Сіманаўскі ж ўпэўнена сцвярджаў, што дзяржаўная рэспубліканская, як і масавая бібліятэка, павінна здзяйсняць палітыка-асветную прапаганду.

Здзейсніць самую ідэю для ДБ БССР, выдавочна, магчыма было толькі выкарыстоўваючы бібліяграфічную інфармацыю і менавіта з дапамогай рэкамендацыйнай бібліяграфіі, метадалогія і тэхналогія якой традыцыйна абумоўліваліся асветніцкімі мэтамі. Таму ў 1932 г. у ДБ БССР была створана група па рэкамендацыйнай бібліяграфіі, укамплектаваная лепшымі кадрамі, якія, дарэчы, сталі першымі аспірантамі ў нашай рэспубліцы ў галіне бібліятэчнай справы. Такім чынам, упершыню галоўная навуковая бібліятэка краіны ўзяла на сябе абавязак бібліяграфічнага асветніцтва — адмысловую функцыю, здзяйсняемую раней толькі масавымі бібліятэкамі і выдатнымі асветнікамі, як Х. Д. Алчэўская, М. А. Рубакін.

ДБ БССР пачала выдаваць разнастайныя па форме і прызначэнню рэкамендацыйна-бібліяграфічныя матэрыялы, надаючы адпаведнае значэнне грамадска-палітычнай тэматыцы, пытанням сацыялістычнага будаўніцтва, якія на доўгія дзесяцігоддзі склалі ядро ведаў, што даводзіліся да грамадзян з дапамогай сістэмы ідэалагічнай работы, адукацыі і іншымі сродкамі. Аднак неабходна адзначыць, што фактычна адразу рэкамендацыйна-бібліяграфічная дзейнасць бібліятэкі выйшла за межы палітыка-асветнай тэматыкі і даводзіла да шырокіх колаў чытачоў, да бібліятэчных работнікаў рэкамендацыйна-бібліяграфічную інфармацыю аб лепшай літаратуры, выпушчанай у рэспубліцы. Рэспубліканскі дакументны паток па розных галінах ведаў адлюстроўваўся ў выданнях ДБ БССР — часопісе «Кніга — масам», «Крытыка-бібліяграфічным бюлетэні» (першая палова 30-х гг.). Так, у «Крытыка-бібліяграфічным бюлетэні» ў самастойных раздзелах змяшчаліся анаталыі на новыя беларускія кнігі, рэцэнзіі і паказальнікі крытычных матэрыялаў. Анаталыі складаліся на лепшыя кнігі грамадска-палітычнай, тэхнічнай, прыродазнаўчай, медыцынскай, сельскагаспадарчай тэматыкі, на мастацкія творы і іншую літаратуру. Складальнікі добра валодалі метадыкай анатавання: раскрывалі тэматыку кнігі і высновы аўтара, чытацкае прызначэнне, прыводзілі цытаты і інш. Рэцэнзіі ў другім раздзеле прысвечаліся «найбольш актуальнай масавай кнізе». У трэцім раздзеле бібліяграфаваліся крытычныя матэрыялы з перыёдыкі СССР на беларускія выданні, у т. л. перакладныя. Прыводзіліся найбольш яркія фрагменты з рэцэнзій. Для рэцэнзавання кніг бібліятэка змагла прыцягнуць вучоных з Акадэміі навук, выкладчыкаў БДУ, пісьменнікаў і крытыкаў. «Крытыка-бібліяграфічны бюлетэнь» з арганізацыйна-метадычнага боку несумненна быў прыкметным дасягненнем бібліятэкі, пра што сведчаць аператыўнасць і шырыня адпостравання кніжнага патоку БССР, дакладнасць структуры, імкненне з удзелам высокапрафесійных спецыялістаў дапамагчы чытачам разабрацца ў вартасцях кожнага твора, адрасаванага шырокай чытацкай аўдыторыі. Аднак дух таталітарнай ідэалогіі, нецярпімасць да тых твораў, у якіх, на погляд крытыкаў, сацыялістычныя савецкія ідэі не былі паказаны належным чынам, прасякаў матэрыялы бюлетэня. Гэты адбітак канкрэтна-гістарычных умоваў, у якіх знаходзілася краіна, дэфармаваў сутнасць бібліяграфічнага асветніцтва, надаваў яму неўласціваю, напрыклад, у параўнанні з бібліяграфічнымі дапаможнікамі Алчэўскай, Рубакіна, Янжула, яскравую партыйна-палітычную накіраванасць, абумоўліваў насычанасць мовы бібліяграфічных паведамленняў палітычнымі і ідэалагічнымі тэрмінамі і адзнакамі. Такія матэрыялы, як, напрыклад, напісаныя Л. Бэндэ, сёння выклікаюць перш за ўсё шкадаванне і абурэнне, аднак, безумоўна, належаць да «рэвалюцыйна-марксісцкіх па крытэрыях і метадах ацэнкі» — такім трапным выразам ахарактарызаваў буйнейшы савецкі бібліёграф Л. Трапоўскі ідэяна-метадалагічную сутнасць рэкамендацыйнай бібліяграфіі ў той час. Напэўна не толькі кадравыя і матэрыяльна-тэхнічныя цяжкасці прывялі да спынення буйных рэкамендацыйна-бібліяграфічных прац ДБ БССР, у т. л.

«Крытыка-бібліяграфічнага бюлетэня». Цяжар палітычнай, ідэалагічнай ацэнкі знішчаў саму сутнасць бібліяграфічнага асветніцтва: прапагандаваць, прапа-ноўваць чытачам усё багацце думак, ідэй, зместу, формы твораў мінулага і сучаснасці, каб стварыць найлепшыя ўмовы для індывідуальнага выбару. Невыпадкава група па рэкамендацыйнай бібліяграфіі як самастойная праіс-навала нядоўга і функцыі па падрыхтоўцы рэкамендацыйна-бібліяграфічных матэрыялаў у даваенны час па чарзе даручаліся шэрагу аддзелаў ДБ БССР. Бібліятэка перайшла на падрыхтоўку пераважна тэматычных дапаможнікаў да шматлікіх грамадска-палітычных кампаній і юбілейных дат.

Вопыт арганізацыі рэкамендацыйнай бібліяграфіі на базе Дзяржаўнай бібліятэкі рэспублікі атрымаў распаўсюджанне ва ўсім СССР: у ДБ СССР і дзяржаўных бібліятэках саюзных рэспублік, у партыйных і ўрадавых паста-новах па бібліятэчнай справе ў перыяд з другой паловы 30-х да канца існаван-ня СССР гэты накірунак дзейнасці пачаў разглядацца як адзін з важнейшых. Для ДБ БССР вымушаны перапынак быў звязаны толькі з перыядам Вялікай Айчыннай вайны.

Пасля вызвалення ад нямецка-фашысцкіх акупантаў ДБ з руін аднаўляла ўсю матэрыяльна-тэхнічную базу, усе свае функцыі, у т. л. бібліяграфічнага асветніцтва. У 1951 г. у бібліятэцы быў створаны навукова-бібліяграфічны аддзел, у якім рэкамендацыйна-бібліяграфічная дзейнасць была адзінай фун-кцыйнай да 1988 г., далей і да сённяшняга часу аддзел пачаў працаваць па рэка-мендацыйнай (існуе сектар) і па навукова-дапаможнай бібліяграфіі. Трады-цыі бібліяграфічнага асветніцтва ўспрынялі створаныя ў пасляваенныя гады абласныя бібліятэкі, якім пазней быў нададзены статус універсальных наву-ковых. Да гэтай дзейнасці далучыліся галіновыя рэспубліканскія бібліятэкі і ЦБС. Такім чынам яна набыла важнейшыя рысы: бесперапыннасці, сістэм-насці (па зместу і іншых параметрах), найзручнейшай метадычнай прыстаса-ванасці для чытачоў. Стала неабходнай навукова-метадычная дапамога НББ па развіццю бібліяграфічнага асветніцтва іншым бібліятэкам. Трэба адзна-чыць, што НББ спрыяла развіццю каардынацыйных адносінаў паміж удзель-нікамі рэкамендацыйна-бібліяграфічнага працэсу.

На працягу першага пасляваеннага дзесяцігоддзя рэкамендацыйна-біблія-графічная дзейнасць ДБ БССР і іншых бібліятэк праходзіла пад знакам «пера-адолення незадавальняючага стану ідэалагічнай работы ў БССР», як было ад-начана ў спецыяльнай пастанове ЦК ВКП(б) 1947 г., і забеспячэння «несу-пыннага кіравання і кантролю за ідэйным зместам выдаванай літаратуры». Паказальным з'яўляецца той факт, што на працягу 1947–1955 гг. амаль усе рэкамендацыйна-бібліяграфічныя дапаможнікі грамадска-палітычнай тэма-тыкі былі прысвечаны выбарам у саветы дэпутатаў працоўных і гадавінам Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Паляпшэнне грамадска-палітычнай сітуацыі ў краіне станоўча адбілася на рэкамендацыйна-бібліяграфічнай дзейнасці ДБ. З сярэдзіны і ў другой палове

50-х г. бібліятэка пачала выпускаць 15–20 найменняў бібліяграфічных дапаможнікаў у год, павялічыла долю дапаможнікаў беларусазнаўчай тэматыкі і на беларускай мове. З пачатку 60-х г. галоўная ўвага пачала надавацца праблеме стварэння рэспубліканскай сістэмы рэкамендацыйна-бібліяграфічных дапаможнікаў і павышэнню эфектыўнасці НББ ў чытанні і прапагандзе кнігі. Сістэма рэкамендацыйнай бібліяграфічнай інфармацыі дазваляла ахапіць увесь паток літаратуры, прызначанай для шырокіх колаў насельніцтва, усе катэгорыі чытачоў, бесперапынна забяспечваць найбольш важныя галіны ведаў і цікавыя тэмы, рэалізаваць найбольш прыдатную метадыку. Хаця ў тэматыцы дапаможнікаў і ў метадычных прыёмах можна выявіць нямала фактаў негатыўнага ўплыву прамога служэння афіцыйнай ідэалогіі, аднак у пасляваенны перыяд мы не бачым тых рэзкіх ацэнак, у якіх галоўным было вызначыць ідэйную платформу аўтара. Большая ўвага стала надавацца таму, якія карысныя ці цікавыя веды мог атрымаць чытач, як іх бесперапынна папаўняць, пастаянна быць у курсе кніжных навін, як пашырыць веды аб аўтарах, узбагаціць уяўленні аб эстэтыцы мастацкага слова і вобраза. І менавіта гэтыя традыцыі сапраўднага бібліяграфічнага асветніцтва выклікалі цікавасць чытачоў і бібліятэкараў да рэкамендацыйна-бібліяграфічных матэрыялаў.

І. Сіманюскі на працягу ўсяго пасляваеннага часу неаднаразова спрабаваў наладзіць выданне бягучага бібліяграфічнага дапаможніка, здольнага раскрыць для чытачоў тую частку дакументальнага патоку, якая адрасавана чытачам з агульнай і часткова прафесійнай адукацыяй, для самаадукацыі і вольнага часу. Нарэшце з 1960 г. пачаў выдавацца штомесячны бібліяграфічны бюлетэнь «Новыя кнігі БССР», з дапамогай якога чытачы і бібліятэкары атрымалі магчымасць арыентавацца ў патоку новых беларускіх выданняў і публікацый у перыядычным друку, знаёміцца з тэматычнымі рэкамендацыйна-бібліяграфічнымі матэрыяламі. Дапаможнік хутка набыў шырокую папулярнасць у бібліятэках краіны, без перабольшання стаў адным з лепшых беларускіх бібліяграфічных выданняў. З гэтага часу бібліятэка пачынае штогод павялічваць выпуск рэкамендацыйна-бібліяграфічных дапаможнікаў, імкнучыся ў розных іх тыпах, жанрах і формах прадставіць лепшую частку друкаванай прадукцыі, зрабіць бібліяграфічныя паведамленні найбольш зручнымі і даступнымі для чытачоў. Існуе нямала крыніц, якія сведчаць аб выкарыстанні рэкамендацыйна-бібліяграфічных матэрыялаў беларускімі чытачамі, бібліятэкарамі для індывідуальнай рэкамендацыі літаратуры, для правядзення разнастайных форм нагляднай і масавай культурна-асветнай работы з насельніцтвам.

Час перабудовы, а затым і дасягненне дзяржаўнай незалежнасці спрыяльна адбіўся на рэкамендацыйнай бібліяграфіі. Унутраная падрыхтаванасць бібліёграфаў да раскрыцця здабыткаў духоўнай культуры дапамагла без жалю адкінуць дагматычныя метады, навязаную тэматыку. Ідэалагічная заангажаванасць савецкай рэкамендацыйнай бібліяграфіі на рубяжы 80–90-х гг. стала аб'ектам вострай і прынцыповай крытыкі. Сістэма рэкамендацыйнай бібліяграфічнай інфармацыі ў рэспубліцы хутка набыла абрысы, якія лічыў

важнейшымі М. Рубакін, каб аказаць чытачам сур'ёзную дапамогу ў паглыбленні і пашырэнні ведаў. У гэтай сістэме выдатныя бібліяграфічныя выданні Нацыянальнай бібліятэкі «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку», «Беларуская мова, літаратура, мастацтва», «Памятныя даты сусветнага календара» займаюць вядучае месца, ствараюць умовы для забеспячэння неабмежавана шырокага патоку патрэбы чытачоў узбагаціць і ўдасканаліць свой духоўны свет.

Сучасныя ўмовы дзейнасці НББ па бібліяграфічнаму асветніцтву працякаюць з улікам такіх важнейшых фактараў, як сувязь асветніцкай дзейнасці з рэалізацыяй прынцыпу даступнасці да нацыянальных дакументаў і распрацоўка аўтаматызаванай тэхналогіі папулярызацыі ведаў. Ідэя забеспячэння доступу да назапашаных нацыянальнымі бібліятэкамі унікальных інфармацыйных рэсурсаў — здабыткаў нацыянальнай культуры і інтэлектуальнай спадчыны народаў — стала сёння адной з асноўных у пераасэнсаванні канцэпцыі гэтых бібліятэк. Яна вырашаецца ў тэарэтычных пабудовах праз прапанову інфармацыйных рэсурсаў нацыянальных бібліятэк у сусветныя інфармацыйныя сеткі. Практычная рэалізацыя такога доступу сёння для большасці НБ — яшчэ недасягальная. Да таго ж неабходна дадаць, што самастойна весці пошук даных, якія дапамогуць чалавеку павышаць свой агульны культурны ўзровень у Інтэрнеце ці іншых сетках, — справа вельмі няпростая. Неабходна дасканала валодаць сістэмай пошуку, базамі даных, якія дапамагаюць у навігацыі. І гэта майстэрства даступнае не кожнаму карыстальніку. Але нават прадстаўленне інфармацыйных рэсурсаў НБ у аўтаматызаваных сетках не гарантуе належных умоў для здзяйснення выбару карыстальнікаў, якія існуюць у традыцыйнай метадыцы і тэхналогіі рэкамендацыйнай бібліяграфіі. Гэта гаворыцца не для таго, каб сумнявацца ў магчымасцях прымянення новых тэхналогій для бібліяграфічнага асветніцтва, але толькі для таго, каб заклікаць НБ мэтанакіравана распрацоўваць інфармацыйную тэхналогію папулярызацыі ведаў. Мы ўпэўнены, што прадстаўленне электронных версій «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку», даведнікаў «Беларуская мова, літаратура, мастацтва» і іншых у он-лайнавым доступе, на CD-ROM, іх кумулятыўных варыянтаў значна пашырыла б кола карыстальнікаў бібліятэкі і дапамагло б выкарыстаць анімацыйныя і іншыя сродкі для ўдасканалення якасці інфармацыі. Можна толькі ўявіць, наколькі карыснымі былі б такія матэрыялы для настаўніка і выхавацеля, для сям'і. На жаль, гэта яшчэ толькі пажаданні. Адсутнасць магчымасці выкарыстання аўтаматызаванай тэхналогіі для папулярызацыі ведаў не павінна тармазіць выкарыстанне тэхналагічных магчымасцей сучасных СМІ. Прапануем бібліятэцы распачаць бібліяграфічна-асветніцкую праграму на Дзяржаўным тэлебачанні. Бачыцца, што візуальныя і гукавыя сродкі ТБ дапамогуць узмацніць інтэлектуальна-пачуццёвы комплекс рэкамендацыйна-бібліяграфічнай інфармацыі.

Сёння з дапамогай прадуманай сістэмы рэкамендацыйна-бібліяграфічных даведнікаў да карыстальнікаў штогод паступаюць многія сотні

рэкамендацыйна-бібліяграфічных паведамленняў. Гэты паток структураваны такім чынам, каб забяспечыць шырокі і разнастайны спектр чытацкага попыту і інтарэсаў у сферах адукацыі, самаадукацыі і вольнага часу. Упершыню так шырока і поўна НББ разгарнула папулярызаваную нацыянальную культурную спадчыну, у т. л. такіх яе старонак, якія доўгія дзесяцігоддзі наўмысна выкрэсліваліся з народнай памяці. З улікам гэтых і іншых мэт самаадукацыйнага чытання былі ўнесены змяненні ў дапаможнікі «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку», «Беларуская мова, літаратура, мастацтва». Асобна трэба падкрэсліць, што ў замежных бібліятэках няма даведнікаў, якія па задуме і якасці можна было б параўнаць з гэтымі выданнямі. Гэты адмысловы бібліяграфічны дапаможнік забяспечвае даступнасць да нацыянальных дакументаў і фондаў НББ многіх бібліятэк і чытачоў краіны. НББ пастаянна знаходзіцца ў пошуку новых форм і метадаў удасканалення бібліяграфічнай папулярызаванасці. Сёння бібліятэцы можна раіць больш рэкламаваць гэты важнейшы, маючы нацыянальна-культурнае значэнне напрамак сваёй дзейнасці, а кіруючыя культурай органы павінны аказаць ёй важкую падтрымку дзеля ўдасканалення гэтай работы. Асабіста мы ўпэўнены, што асветніцкая дзейнасць НББ станоўча ўплывае на духоўную культуру насельніцтва краіны і сама бібліятэка заслугоўвае ўзнагароды на дзяржаўным узроўні як выдатны асветніцкі цэнтр.

Алена Яскевіч (Мінск)

ТЭАРЭТЫК СТАРАБЕЛАРУСКАГА КРАСАМОЎСТВА

Іаанікій Галятоўскі (? – 2 студзеня 1688 г.) — буйнейшы беларускі пісьменнік другой паловы XVII ст., тэарэтык гамілетыкі і красамоўства, энцыклапедычна дасведчаны вучоны, заснавальнік марыялагічнай традыцыі ва ўсходнеславянскай і балгара-румынскай кніжнасці, бліскучы рытар і экзегет, рэктар Кіева-Магілянскай духоўнай акадэміі, архімандрыт Ноўгарад-Северскага, потым Чарнігаўскага Успенскага Ялецкага манастыра. Бацькі яго паходзілі з Піншчыны

З выдатнай кагорты пісьменнікаў-падзвіжнікаў XVII ст. І. Галятоўскага вылучае боганатхнёны талент, багатая і каларытная старабеларуская мова, даходлівая, эмацыянальная і экспрэсіўна насычаная манера выкладання. Нездарма лічылася, што лепшыя творы эпохі барацьбы за святайцоўскую веру (другая палова XVII ст.) належаць праму архімандрыта Іаанікія. У яго тэарэтычных працах назіраецца трансфармацыя сціплай гаміліі ва ўзвышанае, тэалагічна змястоўнае і грамадска надзённае казанне. Узбагаціўшы пропаведзь міфалагічнымі супастаўленнямі, І. Галятоўскі дасягае яе асаблівай вобразнай выразнасці і моцнага ўздзеяння на чытачоў. Настаўнікам, які вылучыў у якасці свайго энергічнага памочніка і паплечніка гэтага мяккага, працалюбівага, сціплага, лагоднага і надвычай здольнага чалавека, стаў архіепіскап, ахоўнік прастола кіеўскіх мітрапалітаў Лазар Барановіч. На апошнім курсе акадэміі І. Галятоўскі прымае манаскі пострыг і едзе на Піншчыну ў Купяціцкі манастыр, дзе ігуменам быў архіепіскап Лазар. Неўзабаве інак Іаанікій узвodziцца ў сан настояцеля Купяціцкага манастыра. У сваю бытнасць рэктарам Кіева-Магілянскай духоўнай акадэміі Барановіч пераводзіць настояцеля Іаанікія ў Кіеў выкладчыкам. З 31 снежня 1659 па 1662 г. іераманах Іаанікій — рэктар Кіева-Магілянскай духоўнай акадэміі і ігумен Кіева-Брацкага манастыра. У 1662 г. ім знойдзена і ўрачыста ўнесена ў новую акадэмічную царкву цудзейная Брацкая ікона Божай Маці.

У перыяд вострай міжканфесійнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбы І. Галятоўскі ўздымае старабеларускую пропаведзь на недасяжную вышыню свайёй кнігай «Ключ разумення» (1659, 1660, 1663, 1665) і багаслоўска-педагагічным трактатам «Наука, альбо Способ зложена казаня» (фактычна падручнік па гамілетыцы Новага часу). І. Галятоўскі заклікаў так прамאўляць, каб усе людзі разумелі, што ў павучэнні паведамляецца, бо якім мудрым прапаведнікам ні быў Іаан Златавуст, але і яму адна жанчына выгаворвала за цяжкую па зместу гамілію.

І калі многія праваслаўныя святары з Заходняй і Цэнтральнай Беларусі, правабярэжнай Украіны ўпотай падтрымліваюць унію, менавіта гурток Л. Барановіча і І. Галятоўскі, як яго найбольш таленавіты прадстаўнік, шчыра адстойваюць праваслаўе ад нападаў католікаў і уніятаў. У 1676 г. была надрукавана «Бяседа Белацаркоўская», якая зафіксавала факт дыспуту ў прысутнасці караля Яна Казіміра езуіта Андрэяна Пякарскага з І. Галятоўскім і перамогу апошняга (1663 г.).

Для XVII ст. характэрна асаблівае ўшанаванне цудадзейных ікон Божай Маці, бо менавіта Царыца Нябесная сваім святым умяшальніцтвам у 1676 г. выратавала Рэч Паспалітую і Вялікае Княства Літоўскае ад турэцкага палону. Сярод кніг І. Галятоўскага марыялагічнай традыцыі аповесць пра 445 цудаў ад ікон Багародзіцы з прысвячэннем кузіне П. Магілы Ганне Патоцкай «Неба новае з новымі зорамі створанае» (на старабеларускай і польскай мовах, (Львоў, 1665; Чарнігаў, 1677; Магілёў, 1699; Масква, 1849, 1851, 1997 — адпаведна на рускай мове) і «Скарбніца пажытачная» пра цудадзейную ікону Божай Маці Ялецка-Чарнігаўскую (Ноўгарад-Северскі, 1676). Паводле хадайніцтва свайго апекуна Л. Барановіча Іаанікій атрымлівае бласлаўленне на Ялецкую архімандрыю. На Чарнігаўшчыне збірае ён мясцовыя паданні, што лягуць у аснову «Скарбніцы пажытачнай» (32 цуды ад іконы Ялецкай Адзігітрыі). Асабліва ўшаноўваў чарнігаўскі архімандрыт Купяціцкую ікону Багародзіцы як уладкавальніцу яго ў юнацтве і маладосці, Пячэрскую святыню, што надавала мудрасць у сталым узросце, Ялецкі абраз Царыцы Нябеснай, якая апекавалася ім у старасці.

У 1667 г. па даручэнню Л. Барановіча архімандрыт Іаанікій едзе на сваю радзіму ў ВКЛ, каб агітаваць за абранне на польскі трон царэвіча Аляксея Аляксеевіча.

Адзін з найвядомейшых твораў пісьменніка, «Месія праўдзівы» (Кіеў, 1669), напісаны ў тактоўнай і стрыманай манеры як рэакцыя на з’яўленне сярод яўрэяў ілжэмесіі Сабатая Цві з мэтай засцерагчы суайчыннікаў ад захаплення іудзейскай ерассю. У жніўні 1669 г. чарнігаўскі архімандрыт суправаджае па вяртанні з Масквы ў Егіпет александрыйскага патрыярха Пасія, які, дарэчы, наведаў Ялецкі манастыр і нават спыніўся там. У канцы 1670 г. І. Галятоўскі па царкоўна-гаспадарчых справах быў у Маскве, дзе надоўга запамніўся сваімі казаннямі і прывітальным словам да цара. У канфлікце Л. Барановіча і празмерна выбітнага Сімяона Адамовіча, нягледзячы на сваю асцярожнасць і стрыманасць, як сумленны чалавек чарнігаўскі архімандрыт прымае бок настаўніка. У 1678 г. (Ноўгарад-Северскі) выходзіць у свет трактат а. Іаанікія «Старая Царква». Як буйнейшы палеміст узроўню Хрыстафора Філалета (Бронскага), славутага аўтара «Апокрысіса» і абаронцы нацыянальнай незалежнасці, чарнігаўскі архімандрыт вымушаны быў напісаць працу, накіраваную не толькі супраць паклёпніцкіх твораў езуітаў — «Старой Веры» Паўла Бенядзікта Боймы, але і супраць «Трыбунала» Міколы Ціхановіча.

Дзеля гэтага ён быў спецыяльна выкліканы з ВКЛ у Чарнігаў. Кніга прысвечана Л. Барановічу, у прадмове згадваюцца факты з біяграфіі архіепіскапа.

У 1683 г. выходзіць лепшы твор другой паловы XVII ст. «Фундаменты» І. Галятоўскага. Гэта — надзвычай надзённы на той час твор, з дынамічнымі сюжэтнымі эпізодамі з гісторыі дыспутаў пра filioque, згадваннем прычын шлюбаў польскіх каралёў і ўсходнеславянскіх князёўнаў, фрагментамі жыццй праваслаўных святых, крыўдаў праваслаўных католікамі: здзек над памерлымі, забарона прычашчаць хворых, выгнанне святароў з храмаў, пакутніцкі адыход А. Філіповіча (калі св. свечы гарэлі на яго магіле), палітыка І. Кунцэвіча.

У творах І. Галятоўскага (гэта — адзнака літаратуры Новага часу), як у паэме І. Ужэвіча «Вобраз цноты і славы», прысутнічае новы персанаж, ужо абавязковы для XVII ст., — крытык Заіл. У «Фундаментах» а. Іаанікія галоўны герой па-хрысціянску зміраецца перад ворагамі (заіламі), як вучыў ап. Павел, згадваючы пры гэтым, што Заіл, які высмейваў Гамера, быў павешаны Пталамеем. «Фундаменты» сталіся настолькі праўдзівымі і дакументальнымі, што каталіцка-уніяцкаму боку не было чым іх аспрэчыць. У 1679 г. з падзякаю Ялецкай цудадзейнай іконе Адзігітрыі, якая разам з Нябеснымі Воямі абараняла Чарнігаўскую архімандрыю ад туркаў (на свята Успення з'явілася Багародзіца з воямі ў небе), друкуецца «Лебедзь з пяццю пёрамі»¹. У творы чарнігаўскага архімандрыта цытуецца ўрывак з «Вызваленага Іерусаліма» Т. Таса пра хцівасць і жорсткасць мусульман. Аўтар гамалеі заклікае не толькі да лучнасці ўкраінцаў, беларусаў, палякаў, рускіх супраць туркаў, але і да вызвалення паўднёвых славян, румын і малдаван ад асманскага прыгнёту. Супраць магаметан — і «Ал-каран» (Чарнігаў, 1683), прысвечаны царам Іаану і Пятру Аляксеевічам. З пазіцый выкрыцця сутнасці арыянства (католікі ад П. Скаргі і пазней абвінавачвалі праваслаўных у падтрымцы гэтай ерасі) напісаны Галятоўскім «Алфавіт» (своеасаблівы дыялог праваслаўнага і арыяніна) і «Сафія-Мудрасць». «Алфавіт», датаваны 23 чэрвеня 1681 г., змяшчае верш І. Галятоўскага, у якім аўтар зазначае, што цярпліва пераносіць нястачы і цяжкую працу з надзеяй увайсці ў Царства Божае. Сярод апошніх твораў старабеларускага пісьменніка — «Богі паганскія» (1686), з прысвячэннем царэўне Сафіі, і «Душы памерлых людзей» (Чарнігаў, 1687). Як згадваюць хронікі, слава гэтага багаслова дасягала не толькі славянскіх і заходнееўрапейскіх святароў, але і двароў свецкіх уладароў.

У сувязі з прыярытэтным вывучэннем феномена старабеларускага ўплыву на славянскія і цэнтральнаеўрапейскія культуры, распачатым працэсам

¹ Гл.: Беларускі праваслаўны каляндар за 1997 г. Мн., 1996. С. 149–157; Вомперский В.П. Риторика в России XVII–XVIII вв. М., 1988. С. 27–28; Каиловский Д. И. Голятовский. Вильно, 1884; Карташов А. В. Очерки по истории русской церкви. М., 1991. С. 289; Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. М., 1991. С. 355–379; Митрополит Евгений (Болховитинов). Словарь (исторический) о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. М., 1995. С. 130–132; Сумцов Н. Ф. Иоанникий Голятовский: к истории южно-русской литературы XVII в. Харьков, 1885. С. 1–84.

праслаўлення і кананізацыі мітрапаліта Пятра Магілы гуманітарная навука асабліваю ўвагу надае асэнсаванню падзвіжніцкай дзейнасці будучага свяціцеля, яго багаслоўскай і літаратурнай спадчыны, а таксама і творчасці паплечнікаў гэтага выдатнага рэлігійна-культурнага дзеяча ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

Справу П. Магілы падтрымалі і плённа прадоўжылі ў арганізацыйным і рэлігійна-асветніцкім аспекце два выдатныя старабеларускія пісьменнікі XVII ст. Л. Барановіч і І. Галятоўскі.

І. Галятоўскі свой талент выдатнага гамілета, творчыя здабыткі тэарэтыка красамоўства (яго навуковыя распрацоўкі ў галіне стылістыкі і паэтыкі не страцілі надзённасці і ў наш час) шчодро перадаваў навучэнцам Кіева-Магілянскай акадэміі.

Экскурс у гісторыю мастацтваў паказвае, што ўласна рыторыка як навука аб араатарскай прозе прыгожага пісьменства ўзнікла ў Старажытнай Грэцыі (V ст. да н. э.) у выніку адасаблення яе ад паэтыкі з-за больш жывецкага і рэальнага характару мастацкага матэрыялу, што ўносіўся новымі пражанымі жанрамі. Паэтыка была вымушана пацягнуцца ў сваіх пазіцыях, за ёй замацаваўся статус навукі аб уяўным, выдуманым. Тады ж сфарміраваліся два асноўныя віды красамоўства: палітычнае і панегірычнае (урачыстае), узнік класічны араатарскі стыль на спалучэнні вычварнай мастацкай пышнасці (азіянізм) і асаблівай квяцістасці мовы (атакізм). Але ні дзеячы другой сафістычнай хвалі (Дзіён Хрысастом, Элій Арыстyd), ці нават у пазнейшы рымскі час яе буйнейшы практык і тэарэтык Цыцэрон не змаглі прадухіліць крызісу рыторыкі, выраджэння яе змястоўнага боку, панавання сафістыкі, прыёмаў доказу дзеля доказу.

Толькі патрыстыка праз жанры тэалагічнай прозы — палемічную філасофскую прамову, багаслоўскі трактат-разважанне, экзегезу, пропаведзь (гамілію), пахвальнае слова (энкомій, пацярык), філасофскую дыдактыку — жыццё, духоўны гімн, споведзь, літургічную паэзію і эпісталарый — змагла надаць такую жыццёвую і духоўную сілу рытарычнай навуцы, валоданне майстэрствам якой сярод народа лічылася ледзь не адным з найвышэйшых Дароў Божых.

У славу тага старабеларускага пісьменніка Францыска Скарыны ў прадмове «Во всю Бівлію рускаго языка» якраз падкрэслена гэта новае хрысціянскае разуменне логікі, што «учить з доводом розознати правду от кривды»², і ўказваецца, па якіх кнігах найперш вучыцца культуры дазвання ісціны (кніга «Іова», Пасланні св. апостала Паўла і інш).

Красамоўства айцоў царквы здолела пазбегнуць празмерных упрыгажэнняў, якія, па словах буйнога рытара XIX ст. прафесара славеснасці М. Ф. Кашанскага (1781–1831), робяцца самамэтай, калі перастаюць выконваць свае функцыі: «Увогуле тропы і фігуры толькі тады складаюць

² Скарына Ф. Творы. Мн., 1990. С. 46.

прыгажосць, калі яны нязмушаныя, ненаўмысныя, а як бы выпадкова, самі сабою сустракаюцца і, відаць, непазбежныя: у іншым выпадку яны стылю — абцяжарванне»³.

Невыпадкава асаблівы росквіт хрысціянскай рыторыкі звязаны з імёнамі такіх аўтарытэтаў патрыстыкі, як Дзіянісій Арэапагіт, Афанасій Александрыіскі, Васілій Кесарыйскі, Грыгорый Назіянзін, Грыгорый Ніскі, Іаан Златавуст, Іаан Дамаскін, у якіх прыгажосць выказвання не засланяла велічы духоўнага зместу.

Моцны ўплыў усходняй апафатыка-патрыстычнай традыцыі яшчэ працяглы час адчуваецца і ў творах лацінамоўных аўтараў (Гіларыя дэ Пуацье, Амвросія Медыяланскага, блажэннага Ераніма, Аўрэлія Аўгустына, Грыгорыя Дваяслова, Ісідора Севільскага).

У патрыстычнай традыцыі рыторыка з палітычнага і судовага красамоўства паступова пераўтвараецца ў прапаведніцкае мастацтва.

Маральна-дыдактычны элемент, увогуле характэрны любой хрысціянскай літаратуры, у жанры рыторыкі, паводле яе спецыфічнай аратарскай прыроды, быў асабліва па-мастацку ўзмоцнены. У хрысціянскай літаратуры элементы тэатралізаванай дзеі, драматургіі былі засвоены найбольш поўна літургіяй. Спецыфіка рыторыкі як аратарскай прозы дазволіла абвастрыць неабходную для кожнага мастацтва выяўленчую тэхніку. Уплыў гэты асабліва адбываецца на паэтыцы пропаведзі, якая вельмі часта набывае рысы дыялога, няхай не знешнія, але з абавязковым улікам перцептыўных магчымасцей слухача, субяседніка, яго саўдзелу, сатворчасці з прамоўцам.

Так, рытар пецяярбургскай школы пачатку XVIII ст. Георгій Даніілаўскі ў сваёй «Рыторыцы» піша пра неабходнасць псіхалагічнага аргументавання і доказу належнымі моўнымі сродкамі, каб волю слухача «да сябе прыхіліць, наблізіць і прывесці да таго, што аб ім сцвярджаеш ці збіраешся раіць. Бо гэта ёсць вяшчыня ўсяго рытарычнага мастацтва».

Пазней у вядомага тэарэтыка рыторыкі, вучня І. Галятоўскага Стэфана Яворскага, месцаблосціцеля патрыяршай кафедры і прэфекта Кіева-Магілянскай акадэміі, гэтыя набыткі новай красамоўніцкай практыкі абгрунтоўваюцца як «эфект вытанчанасці» не лабавага, а хутчэй «намёкавага», «дотыкавага» раскрыцця тэмы, што пакідае слухачу-чытачу прастору для сумеснай творчасці, асабістага роздуму над закранутымі прамоўцам праблемамі. Знакаміты рытар, як апісваюць яго прамоўніцкае майстэрства даследчыкі, «выбраўшы для сябе тэкст, нібы і рэдка звяртае ўвагу на істотнае ў ім», а «звычайна бярэ адзін яго бок, спыняецца на якім-небудзь выпадковым эпізодзе» ці «шукае нібыта і не асноўную, а нейкую пабочную, другасную сувязь», але якая закранае асаблівыя пачуццёвыя струны слухача, цалкам авалодвае яго увагай.

³ Общая риторика. СПб., 1830. 2-е изд. С. 103.

Прамоўніцкае і ў цэлым рытарскае майстэрства, паводле вызначэння С. Яворскага, па ўзору сімволікі рукі, складалася з пяці частак: знаходжаньня, размяшчэння, слоўнага выяўлення, запамінавання, прамаўлення. Па мове сучасных уяўленняў аб працэсе моватворчасці гэта азначае выбар тэмы, яе кампазіцыйную распрацоўку і слоўнае выяўленне, а паколькі гаворка ідзе пра вусныя прамоўніцкія жанры, — адпаведна запамінаанне і прамаўленне.

У гісторыі ўсходнеславянскай рытарычнай традыцыі асабліва выдатнае месца займае мастацтва старабеларускіх рытараў Кірылы Тураўскага, Ф. Скарыны, пазней — Лявонція Карповіча, якія сваёй таленавітай стылізаванай практыкай прадвызначылі росквіт красамоўства на землях Масковіі і ВКЛ з перамяшчэннем на іх праваслаўных цэнтраў.

Адным з ключавых жанраў старабеларускай літаратуры, на думку даследчыкаў, было казанне. Як адзначаў у «Гісторыі беларускай літаратуры» М. Гарэцкі: «З часоў Кіева-Магілянскай акадэміі казанні асабліва пашырыліся, набылі статус вядучай літаратурнай формы. Цяпер яны мелі болей літаратурнага смаку, чым рэлігійнага настрою»⁴. Творы пісьменнікаў-гамілетаў не толькі шматразова друкаваліся ў XVII ст., але і інтэнсіўна вывучаліся і перадаваліся ў XIX — пачатку XX стст.

Прынцыповае значэнне ў працэсе даследавання спадчыны І. Галятоўскага мелі працы М. Сумцова («Характарыстыка паўднёварускай літаратуры XVII стагоддзя», «Да гісторыі паўднёварускай літаратуры XVII стагоддзя». Вып. 2. 1885), мітрапаліта Я. Балхавіцінава («Слоўнік гістарычны пра былых у Расіі пісьменнікаў духоўнага чыну грэка-расійскай царквы»), працах вядомай украінскай даследчыцы І. Чапігі, кнігах М. Кастамарава, П. Жыццэцкага, М. Грушэўскага.

У апошні час з'явілася шмат трактатаў, прысвечаных мітрапаліту П. Магіле і яго паплечнікам, адпаведная ўвага надавалася і творчасці І. Галятоўскага, але ў такіх кнігах спадчына старабеларускага красамоўцы разглядалася вельмі фрагментарна і апасродкавана. Паўплываў і той факт, што айчынная навука да самага апошняга часу недастаткова надавала ўвагі вывучэнню палеска-падляшскага рэгіёна старабеларускай культуры, асаблівайся творчай манеры пісьменнікаў гэтага краю (іх мовы, дзейнасці), таму багаты пласт нацыянальнай філалагічнай спадчыны на правах дольнікаў у значнай ступені аказаўся даследаваным менавіта нашымі суседзямі, у якіх увесь час выклікала здзіўленне, чаму І. Галятоўскі пісаў на чыстай і кандавай старабеларускай мове, а не на яе ўкраінскай рэдакцыі.

Неабходнасць актуалізацыі старажытных ведаў шляхам іх найноўшай навуковай інтэрпрэтацыі і ўвядзення іх у сістэму сучаснай філалагічнай навукі запатрабавала ад айчыннага літаратуразнаўства для ўсебаковага

⁴ Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. Мн., 1992. С. 151.

асвятлення палемічнага перыяду сярэдневяковай літаратуры вывучэння ролі гамілетыка-марыялагічнай спадчыны ў працэсе фарміравання менталітэту і светапоглядных асаблівасцей беларускай нацыі, на падставе багацця фактычнага матэрыялу і параўнаўча-гістарычнага аналізу правесці вызначэнне нацыянальна-рэгіянальнай прыналежнасці І. Галятоўскага як прадстаўніка палеска-падляшскага арэала палемічнай культуры эпохі барока і асветніцтва.

Даследаванне шматграннай творчай спадчыны І. Галятоўскага запатрабавала канкрэтна-гістарычнага ўспрыняцця, глыбокага ўваходжання ў свет каштоўнасцей і ўяўленняў эпохі. Пасля шматгадовых плённых кнігазнаўчых напрацовак айчынная медыявістыка перамясціла аб'ект даследавання ў сферу тэксталагічнага, экзегетыка-тэалагічнага і герменеўтыка-стылістычнага вывучэння спадчыны сярэдневяковага пісьменніка.

Гэтая даўно наспелая пераарыентацыя ў галіне медыявістыкі патрабуе паглыбленай спецыялізацыі ў шматлікіх сумежных навуках гуманітарнага профілю, істотнага абнаўлення методыка-тэарэтычных падыходаў.

Пры разглядзе беларускага барока, буйных прадстаўнікоў яго экзегетыка-тэалагічнай школы, па-за ўвагай даследчыкаў засталіся цэлыя старонкі ўласна беларускай традыцыі. Таму ў медыявістыцы аказалася недаравальна абыздзенай артадаксальна-патрыстычная плынь, багатая харызматычная і гамілетычная культура, якая бярэ свой пачатак яшчэ з часоў духоўнага хрысціянскага адраджэння і руху ісіхастаў. Паводле архіўных матэрыялаў, належыць канстатаваць, што не рэфармацыйны рух, а ўласная харызматыка-дыдактычная школа шмат у чым вызначыла характар і спецыфіку літаратуры маньерызму і барока.

Цэласны філолага-экзегетычны падыход запатрабаваў супастаўнага вывучэння трох асноўных прац старабеларускага красамоўцы — «Ключ разумення», «Неба новае...», і «Навука, альбо способ зложэння казаня», дазволіў у агульнатэарэтычным плане прасачыць працэс развіцця старабеларускай філалагічнай думкі, асаблівасцей станаўлення і функцыянавання катэгорый. Вывучэнне дыдактычнай часткі спадчыны старабеларускага красамоўцы дазваляе прасачыць педагогічныя і філасофска-духоўныя пошукі беларускіх кніжнікаў XVII ст.

Разгляд творчасці І. Галятоўскага на лексіка-граматычным, філасофска-тэалагічным, экзегетыка-герменеўтычным і паэтыка-сінтаксічным узроўнях паказвае, што ў працах старабеларускага пісьменніка побач з элементамі рэнесанснымі (рэалізму і рамантызму), барочнымі (дыдактыкай, маньерызмам і прэцыёзнай стылістыкай) прысутнічаюць жанравыя адзнакі класіцызму і асветніцтва. Аналіз пластоў айчычнай літаратурнай мовы XVII ст. указвае на развіццё адзнак мовы Новага часу. Такім чынам, літаратурны працэс XVII ст. таксама можна назваць апасродкаваным «прабацькам» мастацтва Новага часу, пра што яскрава сведчаць філалагічныя

і філасофска-багаслоўскія творы буйнейшага старабеларускага пісьменніка XVII ст., гонара навукова-асветніцкага гуртка Л. Барановіча, заснавальніка рытарычнай і марыялагічнай традыцыі ў айчынным кніжнасці Іаанікія Галятоўскага.

КАМУНІКАТ.ОRG

Ульяна Шаставец (Мінск)

ХРЫСЦІЯНСКІЯ ІДЭАЛЫ НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ Ў ГАЗЕЦЕ «БЕЛАРУС»

Штотыднёвая рэлігійна-асветніцкая, грамадска-палітычная і літаратурная газета «Беларус» выдавалася беларускімі католікамі-адраджэнцамі з 13(26).01.1913 да 30.07.(12.08).1915 г. у Вільні. Друкавалася на беларускай мове лацінкай. Рэдактарамі-выдаўцамі былі А. І. Бычкоўскі, з № 5 1914 г. — Б. А. Пачопка. У падрыхтоўцы выданняў да друку ўдзельнічалі таксама Ядвігін Ш. (А. Лявіцкі) і Я. Пазняк. Газета мела аддзелы і рубрыкі: рэдакцыйныя артыкулы; літаратурна-мастацкія творы (вершы, апавесці, апавяданні, нарысы, абразкі, эсэ і інш.); каталіцкі касцельны календар (з казаннямі на рэлігійныя святы); касцельныя ведамасці; «Што чуваць» (навіны рознага характару з Беларусі і іншых краін); «Лішучь да нас» (паведамленні карэспандэнтаў); «Весткі з-за граніцы» (закежная хроніка); «Наша гаспадарка» (агранамічныя і інш. гаспадарчыя парады); «Усячына» (трапныя выразы, думкі, загадкі, жарты і прымаўкі); «Свая пошта» (перапіска з уласнымі карэспандэнтамі).

Галоўны накірунак газеты — нацыянальна-адраджэнскі. У аснову ж канцэпцыі нацыянальнага адраджэння газетаю пакладзены рэлігійна-этычны прынцып хрысціянскага адраджэння кожнай асобы. У адным з рэдакцыйных артыкулаў адзначалася: «Мэтай нашай ёсць і будзе заўсёды паляпшэнне ўмоваў жыцця селяніна ды развіццё яго душы як католіка-беларуса, а дарогай да гэтага — ціхая, спакойная праца з Богам»¹.

Найбольш метадычна адраджэнская праграма газеты прадстаўлена ў артыкуле галоўнага рэдактара Баляслава Пачопкі «Якое мае быць наша адраджэнне». «Каб нам адрадзіцца, — піша аўтар, — трэба, галоўным чынам, добра зразумець Боскую навуку Хрыста і ўвесці гэтую навуку ў кожную праяву нашага жыцця грамадзянскага і прыватнага, каб у кожнай нашай справе, у кожным слове і нават у думках павадыром было Боскае прыказанне: «Любі Бога больш за ўсё, а бліжняга — як самога сябе..., а ўсякае іншае адраджэнне, — збудаванае на якім іншым фундаменце, не на праве Божым абалёргае, — гэта будзе будыніна, збудаваная на пяску, які вецер разнясе і вада размые...». Далей Пачопка канстатуе, што хрысціянскае адраджэнне прадугледжвае, у першую чаргу, прынцыпы самапазнання, самаўсведамлення чалавекам сваёй высокай годнасці, барацьбу з заганнымі якасцямі,

¹ Беларус. 1913. № 9–10. 14 сак.

фарміраванне духоўна дасканалай асобы, а за гэтым — усведамленне годнасці сваіх нацыянальных адметнасцей, павагу да іншых нацый, культурнае і гаспадарчае развіццё шляхам сістэматычнай і ціхай працы, а не шляхам сацыяльных канфліктаў і пераваротаў ².

У адпаведнасці з праграмай газеты, у матэрыялах рэлігійнай тэматыкі дамінуе праблематыка чалавека, непарыўна звязаная з сацыяльнымі і этычнымі пытаннямі. Такая ўстаноўка не выпадковая, яна характэрная для рэлігійнай філасофіі XX ст., ды і наогул для антрапацэнтрызму XIX–XX стст.

Дагматычна ўстаноўленая рэлігійнай ідэалогіяй іерархія каштоўнасцей ніколі не адводзіла чалавеку першае месца. Тэолагі і філосафы хрысціянства здаўна аб’яўлялі яго праблемай другой пачатковай у параўнанні з пытаннямі пра Бога, Яго існаванне, Богапазнанне. Рэлігійныя ж філосафы XX ст., у большасці не замахваючыся на перагляд традыцыйнай «іерархіі праблем», у той жа час фактычна вылучаюць у цэнтр філасофіі менавіта шырока зразуметую праблему чалавека ³. Для ўсёй ідэалістычнай думкі гэтага часу характэрна прыкрытэнае значэнне этычнай праблематыкі. Маральны фактар прызнаецца галоўным у індывідуальным і грамадскім жыцці.

З мэтай хрысціянскага адраджэння душы чалавека, фарміравання духоўна дасканалай асобы рэдакцыяй газеты надрукаваны своеасаблівы дапаможнік па рэлігійнай этыцы — цыкл рэдакцыйных артыкулаў, у якіх раскрываецца сутнасць хрысціянскіх цнотаў (рэлігійных дабрадзейнасцей, становачых рысаў характару і псіхалагічных асаблівасцей чалавека) і іх апазіцый, а таксама ўказваюцца шляхі набыцця цнатлівасці ⁴. Асноватворныя ідэі гэтых матэрыялаў традыцыйныя для рэлігійнай інтэрпрэтацыі маральнасці. Максімум каштоўнасцей валодае такая маральная якасць чалавека, як любоў. Устанаўліваецца прыкрытэт любові над усімі іншымі становачымі маральнымі якасцямі. Адпаведна тэксту артыкула, «яна ёсць душой і паненкай усіх цнотаў... найдасканалейшай, бо робіць чалавека найбольш падобным да Бога, каторы ёсць найчысцейшай міласцю і найвышэйшай дасканаласцю» ⁵. Любоў падзяляецца на дзве часткі: любоў да Бога і любоў да людзей (у першую чаргу да Багародзіцы і ўсіх святых, затым да бацькоў і ўсялякага бліжняга). Наогул, не толькі ў публікацыях пра цноты, але і ў многіх іншых матэрыялах газеты робіцца акцэнт на галоўнай дыдактычнай евангельскай сентэнцыі: «Любі Бога больш за ўсё, а бліжняга — як самога сябе».

Побач з любоўю ў аксіялагічным радзе этычных каштоўнасцей адводзіцца месца мудрасці. Катэгорыя мудрасці азначаецца як «цнота, каторая

² Беларус. 1914. № 27. 3 ліп.

³ Введение в философию. Ч. 1. М., 1990. С. 315.

⁴ Беларус. 1914. № 44–45, 47–52; 1915. № 1–7, 11–12, 13, 14, 15–16, 17–18, 19–20, 21–22.

⁵ Беларус. 1915. 14 чэрв.

вучыць чалавека ў кожнай справе паступаць так, каб не зрабіць ніякай памылкі»⁶. Мудрасці проціпастаўляецца розум, які падвяргаецца суровай крытыцы ў кантэксце залежнасці ад эмпірычных з’яў: чалавечы розум недасканалы, ён не можа не то што пранікнуць у Боскія таямніцы, але і зразумець многія звычайныя з’явы. На думку аўтара, нельга лічыць мудрым таго, хто верыць толькі свайму розуму. Фальшывая мудрасць непасрэдна звязваецца з пыхай. Праўдзівая ж мудрасць з’яўляецца дарам Святога Духа, і набыць яе можна толькі шляхам сапраўднай хрысціянізацыі душы. Мудрасць выпякае з любові, усе ж іншыя цноты бяруць пачатак у мудрасці і да яе накіроўваюцца, узбагачаныя вопытам. Іншыя цноты — гэта пакора, шляхетная амбіцыя (усведамленне чалавекам сваёй годнасці), разважлівасць, сціпласць, стрыманасць, цярдлівасць, працавітасць, цікаўнасць, мужнасць, руплівасць, вытрыманасць, паслухмянасць, шчырасць, лагоднасць, справядлівасць, спагадлівасць, выраzumеласць (альтруізм), велікадушнасць і літасць.

Публікацыя аб хрысціянскіх цнотах у газеце пачынаецца з дилемы пакора — пыха. Пакора азначаецца як «цнота, праз каторую мы разумеем сябе за слабае, уломнае стварэнне, што без пабочнай помачы і сваёй шчырай працы не можа ўтрымацца на вышыні людскай годнасці»⁷. У гэтай дэфініцыі адлюстравана традыцыйна-дагматычная думка пра першапачатковую грахоўнасць чалавека, якая (грахоўнасць) з’яўляецца вынікам падвойнасці чалавечай прыроды: чалавек складаецца з бесмяротнай душы і грэшнага цела, нізкія жаданні цела прэвалююць над высокімі памкненнямі душы.

Шлях набыцця пакоры — самапазнанне, рэфлексія. Самапазнанне абвясчаецца вуглавым каменем падмурка ўсіх цнотаў, прызнаецца крыніцаю добра, неабходнай пасылкай маральнай адказнасці чалавека. Апазіцыйная пакоры рыса характару пыха (гардыня), лічыцца чалавечай хваробай, асноўнаю крыніцаю зла на зямлі. У пацвярджэнне сваіх думак аўтар прыводзіць евангельскую сентэнцыю: «Пакора прабівае неба, а гордым Бог супраціўляецца» і народную прымаўку: «Гарды варты пагарды».

Крайне дваістая тэалагічная ацэнка чалавека экспліцыруе не толькі грахоўнасць чалавечай прыроды, але і высокую сутнасць чалавека як вобраза і падабенства Богага. Данае азначэнне, адлюстраванае ў цноте «шляхетная амбіцыя», — ва ўсведамленні чалавекам сваёй высокай годнасці. Такое ўсведамленне, на думку аўтара, павінна ляжаць у аснове прэвентыўнага адмежавання ад грахоўных памкненняў і ўчынкаў. Высокая, богападобная сутнасць чалавека дэтэрмінуецца здольнасцю адрозніваць дабро і зло. Шлях набыцця цноты «шляхетная амбіцыя» — рэфлексія.

У разважаннях пра цноты робіцца акцэнт на катэгорыі меры. Пры перавышэнні меры цноты пераходзяць у заганы, г. зн. кожная цнота — сярэдзіна паміж двюма крайнасцямі.

⁶ Беларус. 1915. № 5. 5 лют.

⁷ Беларус. 1914. № 44–45. 30 кастр.

Здольнасць адрозніваць дабро і зло, якая кіруе ўсёй духоўнай дзейнасцю чалавека і складае рысу богападобнасці ў ім, фарміруе асобная цнота — разважлівасць. Аўтар артыкула адзначае, што ў працэсе разважлівасці задзейнічаны памяць, аб'ектыўнасць, свой і чужы вопыт, вынаходлівасць, розум (гэтая катэгорыя характарызуецца як «здольнасць выводзіць здаровыя навукі з разважання аб дадзенай рэчы»), а таксама празорлівасць, агляднасць, асцярожнасць. Разважлівасць, здольнасць распазнаваць дабро і зло, уплывае на розум, які, у сваю чаргу, — на волю, а воля прымушае чалавека рабіць тое, што разважлівасць прызнала добрым і патрэбным⁸. Набыць жа цноту разважлівасці можна толькі праз вопыт, свой або чужы.

Такая рыса характару, як сціпласць, азначаецца як «цнота, каторая вучыць нас быць самімі сабой ды сцеражэ ад усялякага падроблівання і ўдавання таго, чым не ёсць (...)», вучыць трымаць у патрэбных межах усе свае справы і жаданні»⁹. Аўтар падзяляе сціпласць на тры разнавіднасці: сціпласць паводзін, знешняга выгляду і сціпласць жаданняў. Шлях набыцця гэтай рысы характару — аналіз сваіх спраў, слоў і думак.

Стрыманасць (праяўленне валявога акта як свядомай самарэгуляцыі дзейнасці і паводзін) характарызуецца як «цнота, каторая вучыць чалавека ў кожнай рэчы трымацца ў патрэбных межах (...), як разумнае панаванне над усімі схільнасцямі як цела, так і душы»¹⁰. Стрыманасць непасрэдна звязана з катэгорыяй меры, якой патрабуюць усе цноты, любыя дзеянні і праявы пачуццяў.

Рыса характару цяплівасць вызначаецца як «цнота, праз каторую спакойна зносім нягоды і няшчасці, якія нас сустракаюць»¹¹. У якасці часткі гэтай цноты вылучаецца нясквапнасць. У даным раздзеле ўстанаўліваецца прыярытэт веры над розумам і воляй: хоць патрэба цяплівасці выпякае са здаровага розуму, але гэтая цнота, на думку аўтара, амаль немагчымая без праўдзівай глыбокай рэлігійнасці; і наогул, кожная цнота становіцца яснай-шай, калі яе развівае рэлігійны чалавек з мэтай падабацца Богу.

Ахоўным сродкам, аберагаючым ад кепскіх звычак і правіннасцяў, якія, на думку аўтара, «родзяцца з гультайства», выступае цнота працавітасці. Любая праца, калі яна не супярэчыць евангельскім заповедзям, лічыцца годнай справай. Катэгарычна асуджаецца градацыя працы на простую (нізкую) і годную (шляхетную).

Форма праяўлення пазнавальнай патрэбнасці, якая забяспечвае накіраванасць асобы на ўсведамленне мэтай дзейнасці, садзейнічае арыентацыі, азнаямленню з новымі фактамі, больш поўнаму і глыбокаму адлюстраванню рэчаіснасці. Цікаўнасць характарызуецца як «цнота, каторая пабуджае

⁸ Беларус. 1914. № 48. 27 лістап.

⁹ Беларус. 1914. № 49. 4 снеж.

¹⁰ Беларус. 1914. № 50. 11 снеж.

¹¹ Беларус. 1914. № 51. 18 снеж.

чалавека да пазнання розных рэчаў, у асобнасці новых, з усіх бакоў, каб не памыліцца ў выдаванні аб іх суду»¹². Зацікаўлены чалавек, на думку аўтара, валодае неабходнымі ў жыцці тэарэтычнымі ведамі і практычнымі навыкамі, «заўсёды парадзіць сваёй бядзе і другіх паратуе». Пры перавышэнні меры цікаўнасць пераўтвараецца ў заганныя рысы — пляткарства і інш. Апазіцыя цікаўнасці — нядбайнасць, якая наводзіць шматлікія беды на чалавека.

Гарт волі і энергіі для перамогі ўсіх цяжкасцей, якія сустракаюцца ў жыцці, адпаведна аўтару публікацыі, дае такая станоўчая рыса характару, як мужнасць. Акцэнт робіцца на неабходнасці дэтэрмінацыі мужнасці этычным прынцыпам справядлівасці, які накладвае на чалавека абавязак абараняць слабейшых.

Справядлівасць, этычны прынцып, выражаючы ацэнку паводзін, грамадзянскіх з'яў, вызначаецца як «цнота, якая наладжвае адносіны з людзьмі так, каб у іх не было ніякай крыўды, але каб кожнаму было аддадзена тое, што яму належыць»¹³. Шлях набыцця гэтай цноты — барацьба з самалюбствам, вынікам якога, канстатуе аўтар, заўжды бывае крыўда людзей, бо самалюбівы чалавек не ўлічвае інтарэсаў акаляючых, засяроджаны толькі на сваёй асобе, кіруецца ў справах толькі сваімі інтарэсамі, сваёй карысцю, сваёй выгадай і нават не бачыць і не ўважае, як і калі крыўдзіць людзей. Прапануецца не ставіць у якасці галоўных каштоўнасцей жыцця грошы, матэрыяльныя і сацыяльныя выгады, сперагчыся дробных крыўд, якія вядуць да большых.

Вышэйшай ступенню этычнага прынцыпу справядлівасці лічыцца спададлівасць — здольнасць адчуваць бяду і няшчасце іншых як свае ўласныя, патрэба аказваць людзям дапамогу¹⁴.

У якасці станоўчай рысы характару, рэгулюючай узаемаадносіны з людзьмі, вылучаецца і альтруізм, выразумеласць — сістэма каштоўных арыентацый асобы, пры якой цэнтральным матывам і крытэрыем маральнай ацэнкі з'яўляюцца інтарэсы іншага чалавека ці сацыяльнай групы. У тэксце альтруізм вызначаецца як цнота, «якая вучыць усе людскія справы і ўчынкi тлумачыць на добры бок, а калі нават у чым выразна відаць благая воля, то і тады — выдаваць суд лагодны»¹⁵.

У гэтым артыкуле закранаецца і праблема паходжання граху. Абгрунтоўваючы альтруізм, аўтар канстатуе, што грэх у большасці выпадкаў выпякае не з благой волі, а з неразвагі. Гэтая думка гамалагічная сакратаўскай тэорыі этычнага рацыяналізму (яе дэфініцыя — веды ёсць дабро, амаральны ўчынак — вынік няведання ісціны). Альтруізм, на думку аўтара, як і ўсе іншыя цноты, патрабуе залатой сярэдзіны, бо празмерная «выразумеласць» вядзе

¹² Беларус. 1915. № 1. 7 студз.

¹³ Беларус. 1915. № 13. 2 крас.

¹⁴ Беларус. 1915. № 14. 9 крас.

¹⁵ Беларус. 1915. № 15–16. 23 крас.

да паблаглівасці, непаразуменне ж — да парушэння этычнага прынцыпу справядлівасці. Зыходзячы з пазіцыі хрысціянскага гуманізму, аўтар заяўляе, што трэба асуджаць грэх, але апраўдваць чалавека.

Каштоўнай рысай характару, якая ўпрыгожвае чалавека і можа нават тварыць болей, чым цуды, лічыцца лагоднасць. Яна праяўляецца ў мяккіх, незласлівых адносінах да людзей розных рангаў, а таксама да жывёлы. Для набыцця гэтай цноты даюцца псіхалагічныя рэкамендацыі: усякім чынам змагацца з гневам, злосцю (прапануюцца нават аўтагенныя практыкаванні), не звяртаць увагі на розныя дробныя прыкрасці, якія заўжды сустракаюцца ў жыцці. Аўтар артыкула раіць таксама маліцца да Бога аб набыцці гэтай цноты і браць прыклад з Хрыста, які з’яўляецца ўзорам ціхмянасці, лагоднасці, пакоры.

З лагоднасцю шчыльна мяжуе літасць, «цнота, каторая вучыць людзей шанаваць жыццё, здароўе і ўсякае дабро не толькі людзей, сабе роўных або слабейшых, але таксама ўсякай жывой істоты, нават расліны»¹⁶.

Дасканаласць чалавечай асобы фарміруе і такая рыса характару, як велікадушнасць. Велікадушнасць праяўляецца ў бескарыслівай маральнай і матэрыяльнай дапамозе бліжняму, у здольнасці дараваць людзям крыўды. У якасці процілеглай рысы характару вызначаецца скупасць. Крытыкуючы апошнюю, аўтар прыводзіць думку Цыцэрона: «Скупасць — гэта варыяцыя, каторая робіць чалавека нялюдскім і несправядлівым, акрутным да іншых і да сябе самога»¹⁷. Але, ухваляючы велікадушнасць, аўтар засцерагае чытачоў ад неразумнай раскідлівасці.

Станоўчая рыса характару — шчырасць — дэтэрмінуецца прынцыпамі праўдзівасці і сумленнасці. Але шчырасць, на думку аўтара, пры ўсёй сваёй вялікай значнасці, у стасунках з людзьмі патрабуе пільнага кантролю розуму — пры перавышэнні меры яна прыносіць чалавеку шмат непрыемнасцей. Аўтар вучыць гаварыць праўду толькі там, дзе гэтага вымагае сумленне: абарона невінаватага, выкрыццё фальшы і іншыя важныя прычыны. Бязмежную ж шчырасць, на яго думку, трэба праяўляць толькі перад Богам. Апазіцыйная шчырасці рыса, махлярства, абвяшчаецца д’ябальскай па паходжанню.

У аснову цноты паслухмянасці кладуцца прынцыпы іерархічнасці, упарадкавання і гарманізацыі. На думку аўтара, чалавек павінен выказваць паслухмянасць перад Богам, бацькамі і свецкімі, вышэйшымі па статусу людзьмі. Супраціўленне іх волі вядзе да хаосу ў людскіх душах, у сем’ях, дзяржавах і іншых сацыяльных утварэннях.

Для дасканаласці чалавеку патрэбна яшчэ і руплівасць, «цнота, якая пабуджае да добрых учынкаў, калі для гэтага з’яўляецца магчымасць»¹⁸. Але,

¹⁶ Беларус. 1915. № 19–20. 20 мая.

¹⁷ Беларус. 1915. № 17–18. 7 мая.

¹⁸ Беларус. 1915. № 3. 21 студз.

на думку аўтара, гэтая рыса характару прыносіць плён толькі пры наяўнасці іншых цнот, без якіх яна пераходзіць у легкадумнасць. Празмерная ж руплівасць уводзіць чалавека ў непатрэбныя клопаты.

Перамагаць усе цяжкасці і перашкоды, якія сустракаюцца на шляху да дасканаласці, дапамагае вытрыманасць (вытрываласць) — рыса характару, «якая вельмі цяжка даецца людзям. Даная цнота таксама патрабуе залатой сярэдзіны, пры парушэнні якой пераходзіць ва ўпартасць або ў легкадумнасць».

У гэтым артыкуле ўзнямаецца актуальнае пытанне неабходнасці ўсведамлення кожным чалавекам свайго прызначэння, мэты свайго жыцця, пад якімі маецца на ўвазе імкненне да штораз большай, вышэйшай дасканаласці.

У разважаннях пра цноты аўтар прытрымліваецца ідэі тэацэнтрызму — усе станоўчыя рысы характару ёсць сродак узаемасувязі асобы з Богам: яны ад Бога паходзяць і да Яго ж вяртаюцца, ведучы за сабою чалавека. Аднак гэтаму погляду, лепшая мэта фарміравання дасканалай асобы дэтэрмінаецца імкненнем чалавека падабацца Богу.

Зыходзячы з пастулатаў веры і тэацэнтрызму, аўтар у аснову праграмы фарміравання духоўна дасканалай асобы кладзе таксама прынцыпы гуманізму, станоўчых маральна-этычных каштоўнасцей, камунікатыўнасці чалавека з соц്യумам, дыялектычную катэгорыю меры, вышэйшую форму самапазнання, рэфлексію (як самаацэнку, самакантроль праз супастаўленне сябе з пэўным ідэалам).

Паводле матэрыялаў газеты, хрысціянскае адраджэнне чалавека, фарміраванне духоўна дасканалай асобы з'яўляецца першым галоўным крокам у комплекснай арганічнай праграме нацыянальнага адраджэння. Разам з гэтым нацыянальнае самаўсведамленне і нацыянальнае развіццё ў публіцыстычных матэрыялах «Беларуса» выступае дэтэрмінантаю дабра і шчасця народа і асобы. У артыкуле «Наша дарога» Д. Аніска адзначае: «Пакуль беларус не пойме, хто ён такі, пакуль у яго сэрцы не загарыцца мілосць да ўсяго беларускага, да тых пор ён будзе няшчасны, да тых пор усе намаганні яму дапамагчы будуць дарэмнымі»¹⁹.

Аўтары газеты адзначаюць таксама міраноснасць ідэі нацыянальнага адраджэння і яе высокую культурна-хрысціянскую місію. Так, Б. Пачопка ў артыкуле «Чаму маем маліцца ў роднай мове» піша: «Мы адраджаемся не дзеля таго, каб ваяваць ці то з палякамі, ці з літвінамі, ці з расейцамі, ці яшчэ з кім іншым, але дзеля таго, каб стаць з гэтымі народамі як роўныя браты і разам з імі ісці да адзінай і супольнай усім народам мэты — праўдзівай культуры, здаровага поступу каралеўства Богага, аб каторым кожны дзень молімся ў пацерах»²⁰. У гэтым артыкуле аўтар закранае праблему ўшчамлення

¹⁹ Беларус. 1914. № 26. 26 чэрв.

²⁰ Беларус. 1915. № 25–26. 3 ліп.

культуры беларускага народа. У аснове гэтай з’явы, на яго думку, ляжаць шавіністычныя тэндэнцыі мацнейшых народаў як праяўленне эгаізму пэўнага кола асобаў.

Р. Кляновіч у артыкуле «Новы шлях» робіць вывад, што без нацыянальнай самасвядомасці не змог яшчэ развіцца ні адзін народ ²¹. У артыкуле «Народнасць і войны» ён даследуе нацыянальную праблему, дае азначэнне этнасу — народнасці і, зыходзячы з ідэі тэацэнтрызму, развівае думку: «Народнасць — рэч святая, дадзеная нам ад Бога, і гэтай народнасці ніхто не мае права парушыць» ²². Асноўнай рысай, якая вылучае народнасць у асобны этнас, Р. Кляновіч лічыць народны характар, аблічча якога, на яго думку, напісана Боскай рукой. У гэтай публікацыі аўтар дае таксама азначэнне паняццям «патрыятызм» і «нацыяналізм». У нацыяналізме ён вылучае пазітыўны бок — як праяву ўсведамлення прыналежнасці да пэўнага народа, любові да яго — і негатыўны (шавінізм). Шавінізму, які называецца звярыным нацыяналізмам, на думку аўтара, уласціва дэструктыўнае ўздзеянне на культуру іншых этнасаў («імкненне вырваць з другога народа ўсё багацце душы»), заснаваны ён на нянавісці і эгаізме асобнай часткі людзей.

У артыкуле «Дзе прычына вайны?» Р. Кляновіч выказвае думку, што гэтая ж загання рыса характару, эгаізм, ляжыць і ў аснове розных канфліктаў і войнаў, таму што народы створаны па аналогіі з чалавекам ²³.

З мэтай фарміравання дасканалай асобы газета шмат увагі надавала барацьбе з адмоўнымі якасцямі чалавечага характару. На старонках «Беларуса» змяшчаліся карэспандэнцыі пра п’янства, гультайства, нядбайнасць і інш. заганы з указаннем канкрэтных адрасоў. Данія эмпірычныя факты экстрапаліраваліся ў некаторых артыкулах і мастацкіх творах, апублікаваных у «Беларусе», на ўвесь народ. Некаторыя аўтары яўна перабольшвалі цемнату і амаральнасць простага люду. Такія крытычна-адмоўныя характарыстыкі народа ўласцівы Р. Кляновічу, П. Раніцы і інш. П. Раніца ў апавяданні «Да касцёла» прыводзіць казанне ксяндза, у якім той разважае пра грахоўнасць людзей. На думку аўтара, увесь народ наш хворы. Яго суцэльна апанавалі такія духоўныя хваробы, як нянавісць, зайздрасць, злосць, варожасць, падазронасць, непаразуменне, недавер да добрага слова і добрых ідэй, эгаізм, малавер’е і інш. Хворыя ўсе, ад старога да малаго. Выйсце з такога трагічнага стану аўтар бачыць толькі ў адным — у дапамозе Усявышняга ²⁴.

Над праблемаю паходжання граху ў артыкуле «Дзе прычына?» разважае Д. Аніска. На яго думку, прычына зла крыецца не толькі ў сапсаванасці натуры чалавека, але і ў цяжкіх абставінах жыцця (беднасці, нястачах).

²¹ Беларус. 1914. № 9. 27 лют.

²² Беларус. 1914. № 50. 11 снеж.

²³ Беларус. 1914. № 49. 4 снеж.

²⁴ Беларус. 1913. № 35. 21 лістап.

«Галодны чалавек, — канстатуе аўтар, — становіцца зверам, ён здатны на ўсякі праступак». У пацвярджэнне сваёй думкі Д. Аніська прыводзіць цытату з кнігі О. Палаў «Католік у чыне»: «Дабро душы вельмі часта залежыць ад добра цела»²⁵. Гэтыя вывады з’яўляюцца нетрадыцыйнымі для хрысціянскай тэалогіі і адлюстроўваюць адраджэнскі падыход да праблемы чалавека.

У матэрыялах газеты закранаецца і праблема шчасця. Сапраўднае і вечнае шчасце, на думку аднаго з аўтараў, магчымае толькі на небе, ля Бога. Адноснае ж шчасце на гэтай зямлі могуць мець людзі, якія выконваюць Боскія заповедзі, найважнейшымі з якіх з’яўляюцца заповедзі любові да Бога і бліжняга. Крытэрыем вызначэння любові да бліжняга прызнаюцца рэальныя справы і ўчынкi, а не адзін толькі абстрактны настрой думак на эмацыянальна-станоўчыя адносіны²⁶. Выкананне Боскіх заповедзей прыносіць чалавеку спакой душы, выкліканы чыстым сумленнем. На думку аўтара, «не багацце, не слава і гонар, але толькі чыстае сумленне дае праўдзiвае шчасце»²⁷. Такім чынам, адноснае шчасце чалавека на зямлі вызначаецца маральнасцю, а поўнае шчасце пераносіцца ў іншы свет.

На старонках «Беларуса» друкаваліся творы рэлігійных дзеячаў, пісьменнікаў і паэтаў — А. Зязюлі-Астрамовіча (яго вершы змяшчаліся амаль ў кожным нумары), К. Сваяка, Пётры Простага.

У артыкуле «Навагоднія думы» П. Просты, вітаючы адраджэнне беларускага народа, заклікае інтэлігенцыю да агульнай культурнай работы на карысць свайго народа. На яго думку, беларусу-інтэлігенту думаць толькі аб сабе, шукаць толькі сваёй выгады — грэх і ганьба, за якія будуць помсціць і Бог, і Бацькаўшчына²⁸.

У своеасаблівай лірычнай імпрэсіі «“Войчэ наш” беларуса», П. Просты раскрывае рэлігійную семантыку кожнага сказа асноўнай хрысціянскай малітвы «Ойча наш» і паэтычна інтэрпрэтуе духоўныя патрэбы і надзеі беларускага народа²⁹. Мастацкія творы гэтага аўтара атрымалі высокую ацэнку аўтарытэтных крытыкаў С. Палуяна і М. Багдановіча.

Рэлігійна-антрапалагічны адраджэнскі накірунак характэрны таксама для твораў іншых пісьменнікаў і паэтаў, якія публікаваліся ў «Беларусе», такіх як Альберт Паўловіч, Язэп Шпэт, Леапольд Родзевіч, Францішак Красоўскі, Ігнат Касцевіч, Янка Субач, Алесь Гарун, Уладзімір Сівы-Сівіцкі, Самуіл Плаўнік (З. Бядуля) і інш.

У мастацкіх творах З. Бядулі, надрукаваных пад псеўданімам Сымон Пустэльнік, уздымаюцца праблемы веры, любові, праўды, сумлення, месца

²⁵ Беларус. 1914. № 16. 17 крас.

²⁶ Праўка Б. Шчасце // Беларус. 1913. № 11–12. 28 сак.

²⁷ Бо-р. Шчасце // Беларус. 1915. № 14. 9 крас.

²⁸ Беларус. 1914. № 1. 3 студз.

²⁹ Беларус. 1914. № 4. 22 студз.

чалавека ў грамадстве. Паводле ідэі лірычнага абразка З. Бядулі «Як Бог стварыў чалавека», асноўныя маральныя якасці, якія робяць чалавека годным і прыносяць яму шчасце, — гэта вера, надзея і любоў³⁰. У нататцы «Праўды і праўда» аўтар выступае супраць плюралістычнай трактовкі праўды. На яго думку, сапраўдная праўда ёсць толькі ў Бога, і хто шукае не яе, сваю адносную праўду, той у жыцці для сваёй душы нічога не набудзе³¹.

Разважаючы аб сумленні, З. Бядуля лічыць гэтую псіхалагічную асабліваасць Боскім дарам, які аберагае чалавека ад злых учынкаў. Аўтар выказвае думку, што людзі з нячыстым сумленнем рана ці позна знаходзяць сваю кару, і гэта прыводзіць да абуджэння сумлення³².

У лірычным абразку «Трэба жыць з людзьмі», творы экзістэнцыяльнага характару, вытрыманым у трагіка-драматычным тоне, З. Бядуля разважае над праблемай адчужэння асобы ад грамадства. Паводле ідэі твора, чалавек павінен жыць з людзьмі, тварыць дзеля людзей, а не дзеля сябе, свайго ўзвышэння над людзьмі.

Замыканне ж асобы ў сабе, адчужэнне ад грамадства вядзе да дэструктыўнага хаосу, да гібелі душы³³.

Такім чынам, у матэрыялах газеты «Беларус» сцвярджаецца святасць, Богаўгоднасць справы нацыянальнага адраджэння беларускага народа, заснаванай на хрысціянскай любові да Бога, суайчыннікаў і іншых народаў, на высокім этычным прынцыпе справядлівасці. Рэлігійна-этычная праграма фарміравання духоўна дасканалай асобы, апублікаваная на старонках газеты, безумоўна, мае пазітыўнае значэнне, узбагачае этычную думку аргументацыяй, сукупнасцю ідэй каштоўнасна-арыентаванага характару. Гэтыя ідэі хрысціянскай маралі з'яўляюцца надзённымі, бо і асоба, і грамадству патрэбна ідэальная перспектыва развіцця, а страта каштоўнасных духоўных арыенціраў можа прывесці да краху любую асобу і любую краіну.

³⁰ Беларус. 1914. № 28. 10 ліп.

³¹ Беларус. 1914. № 35. 28 жн.

³² Беларус. 1914. № 33. 13 жн.

³³ Беларус. 1914. № 34. 21 жн.

Ібрагім Канапацкі (Мінск)

РЭЛІГІЙНЫЯ ІДЭАЛЫ БЕЛАРУСКІХ ТАТАР (Да канферэнцыі «Грамадскія ідэалы ў Беларусі»)

Многія дзесяцігоддзі на Беларусі, як і ў іншых рэгіёнах былога СССР, рэлігія знаходзілася на перыферыі грамадскай думкі. Больш таго, народ пераконвалі, што рэлігія ёсць ідэйны праціўнік, сацыяльнае і маральнае зло, якое перашкаджае будаваць камуністычнае грамадства. У гады фарміравання постсацыялістычнага грамадства вернікам усіх веравызнанняў нібыта было дазволена вызнаваць сваю веру, маліцца ў храмах, навукаць дома дзяцей асновам рэлігіі. Але нацыяналізаваная царкоўная маёмасць, нават калі яна да гэтага часу ацалела, вяртаецца вернікам вельмі неахвотна, а некаторым канфесіям і зусім не вяртаецца. Справамі рэлігіі ў вышэйшых інстанцыях займаюцца былыя ваяўнічыя атэісты або іх дзеці.

І ўсё ж ёсць зрух у адносінах да вернікаў і святароў. Сёння ўжо рэлігія і яе інстытуты разглядаюцца як сацыякультурная з’ява, што нясе ў сабе пазітыўныя пачаткі і функцыі, з’ява, якая мае гістарычную будучыню.

У сучасным свеце рэлігія з’яўляецца аўтарытэтай і ўплывовай сілай. У веравызнаўчай шматколернасці вылучаецца іслам — самая маладая з сусветных канфесій, якая мае статус не толькі веры і рытуалу, але і ладу жыцця. Іслам адыграў значную ролю ў гісторыі цывілізацыі і працягвае аказваць істотны ўплыў на розныя сферы жыцця многіх краін свету. Колькасць паслядоўнікаў ісламу на планеце набліжаецца да аднаго мільярда чалавек.

Іслам — гэта не новая рэлігія, ён ёсць тая ж ісціна, якую Бог адкрыў усім народам праз сваіх прарокаў. Для адной пятай насельніцтва свету іслам з’яўляецца адначасова і рэлігіяй, і ладам жыцця. Мусульмане вызнаюць рэлігію міру, міласэрнасці і міласціvasці, і сапраўдныя мусульмане не маюць нічога агульнага з тымі крывавамі падзеямі ў свеце, з якімі людзі пачалі атаясамліваць іслам.

Слова «іслам» у перакладзе з арабскай мовы азначае «пакорлівасць» і з’яўляецца вытворным ад слова, што азначае «мір». У чыста рэлігійным кантэксце іслам тлумачыцца як поўная адданасць сябе Богу і Яго волі. Тэрмін «магаметанства» з’яўляецца памылковым, таму што пад ім звычайна разумеюць, што мусульмане лічаць Мухамеда бажавым. Бог у перакладзе на арабскую — Алаг (Алах), гэтым словам карыстаюцца і мусульмане, і хрысціяне (пры перакладзе хрысціянскай літаратуры на арабскую мову).

Іслам можа падацца экзатычнай або новай экстрэмісцкай рэлігіяй у сучасных умовах. Магчыма, гэта таму, што сёння рэлігія страціла дамінуючую

ролю ў паўсядзённым жыцці краін Захаду. Мусульмане ж заўсёды ставілі рэлігію на першае месца. Яны вераць у тое, што людзі павінны сур’ёзна ставіцца да Богага права — шарыату. Вось чаму ўсё, што датычыцца рэлігіі, так важна для сённяшняга дня.

Шэсць стагоддзяў таму на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы пачалі сяліцца татары-мусульмане. Першае пасяленне татар адносіцца да часоў княжання Гедыміна (1316–1341). Аднак асноўная маса татар пасялілася на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы пры Вітаўту (1392–1430), які браў іх да сябе на службу, даваў ім прывілеі, шляхецкае званне, за што татары выконвалі вайсковыя абавязкі. У 1397 г., паводле дамовы вялікага князя Вітаўта і звергнутага з трона хана Залатой Арды Тахтмышы, некалькі тысяч татар накіраваліся з сем’ямі з Прычарнамор’я і Крымскага паўвострава ў Беларуска-Літоўскую дзяржаву і пасяліліся паблізу Вільні, Навагрудка, Ліды. Вітаўт, прызваўшы татар на ваенную службу, гарантаваў мусульманам свабоду веравызнання. Верацярпімасць, што панавала ў гэтай дзяржаве, дазваляла татарам будаваць мячэці, ствараць мусульманскія школы.

Беларускія татары верна служылі дзяржаве, у якой яны жылі. Разам з беларусамі, літоўцамі, палякамі, рускімі татары ўнеслі вялікі ўклад у перамогу над крыжакамі пад Грунвальдам (1410), актыўна ўдзельнічалі ў многіх войнах і вызваленчым руху. Становячыся ў шэрагі абаронцаў Радзімы, татары давалі прысягу на сваёй свяшчэннай мусульманскай кнізе — Каране (Кур’ане). Цяпер у Беларусі пражывае 12,5 тысячы татар. Абсалютную большасць з іх складаюць вернікі-мусульмане ці нашчадкі татар-мусульман.

Сярод беларускіх татар адраджаецца святая вера — іслам. На пачатку 1998 г. у Рэспубліцы Беларусь былі афіцыйна зарэгістраваны 23 мусульманскія абшчыны. У горадзе Слонім, гарадскім пасёлку Іўе дзейнічаюць мячэці, завяршаецца будаўніцтва мячэці ў гарадскім пасёлку Смілавічы Мінскай вобл., а ў г. Навагрудку вядзецца рэстаўрацыя мячэці.

Нашы татары, якія 600 гадоў трымаліся ісламу ў асяроддзі хрысціян, выклікаюць вялікую цікавасць ва ўсім свеце. І гэта робіць гонар талерантнаму беларускаму народу. Іслам садзейнічаў захаванню супольнасці, вылучыў і вылучае гэтую групу. Менавіта з рэлігійнай сферай звязаны шматлікія традыцыі і звычаі тутэйшых татар.

Татары-мусульмане вераць у Аднаго, Адзінага Непараўнальнага Бога; у анёлаў, якіх стварыў Бог; у прарокаў, праз якіх Бог перадаў Сваё адкрыццё чалавецтву; ва ўсе пасланні Гасподнія; у Дзень Суда, калі кожны чалавек будзе адказваць за свае ранейшыя справы; у абсалютную ўладу Бога над лёсам чалавецтва; у замагільнае жыццё. Мусульмане вераць у прарокаў, пачынаючы ад Адама, затым Ноя, Аўраама, Ісмаіла, Іакава, Іосіфа, Майсея, Аарона, Давіда, Саламона, Іллію, Іаана Хрысціцеля і Ісуса. Але апошнім пасланнем Бога стала Адкрыццё, перададзенае прароку Мухамеду праз Гаўрыіла. Мухамед запомніў, затым дыктаваў сваім прыхільнікам. Запісы пісцоў

былі пераправераны пры яго жыцці. Ні адзін з 114 раздзелаў (сур) не быў зменены на працягу стагоддзяў, так што Каран ёсць той унікальны тэкст, які быў перададзены Мухамеду Божым цудам 14 стагоддзяў таму. Каран — апошняе з адкрыццяў Божых — галоўная крыніца веры і жыцця любога мусульманіна. У Каране адлюстраваны ўсе хваляючыя чалавека праблемы: мудрасць, дактрына, богаслужэнне, права і перш за ўсё адносіны паміж Богам і Яго тварэннямі. У Каране ёсць таксама ўказанне чалавеку, як правільна паводзіць сябе і як пабудаваць справядлівае грамадства.

Другой пасля Карана сакральнай крыніцай ісламу з’яўляецца Суна — прыклад жыцця прарока Мухамеда як узор і кіраўніцтва для ўсёй мусульманскай абшчыны. Суна складаецца з хадзісаў — надзейным чынам зафіксаваных паданняў аб словах і дзеяннях Прарока. Вось толькі некаторыя хадзісы прарока Мухамеда. Прарок казаў: «Будзьце міласэрнымі адзін да аднаго, і Бог будзе міласэрны да вас»; «Ніхто з вас не верыць па-сапраўднаму, пакуль не пажадае свайму брату таго, што жадае самому сабе»; «Той, хто сыты, пакуль сусед яго галодны, той не вернік»; «Моцны не той, хто забівае іншых, сапраўды моцны той, хто кантралюе сябе ў гневе»; «Бог не судзіць цябе па твайму абліччу, выгляду. Ён уважліва ўзіраецца ў тваё сэрца, твае справы» і г. д.

У ісламскім свеце няма дамоў для састарэлых. Клопат пра бацькоў у са-мы цяжкі перыяд іх жыцця лічыцца гонарам і нагодай для найбольшага духоўнага развіцця. Бог патрабуе, каб мы не толькі маліліся за сваіх бацькоў, але і ставіліся да іх з любоўю і пяшчотай і памяталі, што калі мы былі малымі дзецьмі, яны любілі нас больш, чым сябе. Маці карыстаецца павагай і пашанай. Прарок вучыў, што рай знаходзіцца «каля ног маці».

Паводле ісламу, служэнне бацькам з’яўляецца абавязкам. Лічыцца недапушчальным выказваць якое-небудзь незадавальненне, калі пажылыя — не па сваёй віне — становяцца «цяжкімі». У Каране сказана: «І рашыў твой Гасподзь, каб вы не пакланяліся нікому, акрамя Яго, і будзьце добрымі да бацькоў. Калі дажыве ў цябе да старасці адзін з іх ці абое, то не кажы ім словы, якія могуць выклікаць незадавальненне, і не папракай іх, але звяртайся да іх з добрым словам» (сура 17, аят 24).

Як і хрысціянства, іслам дазваляе ваяваць для самаабароны, абароны веры і тых, хто быў сілай прымушаны пакінуць свой дом. Іслам устанавіў строгія правілы вядзення вайны, забараняючы знішчэнне мірных грамадзян, ураджаю, дрэў і жывёлы. З пункту гледжання іслама, несправядлівасць панавала б, калі б добрыя людзі не былі б гатовыя рызыкаваць жыццём за справядлівую справу. У Каране сказана: «Змагайцеся на шляху Алаха з тымі, хто змагаецца з вамі, але не пераступайце мяжы дазволенага — сапраўды, Алах не любіць тых, хто пераступае» (сура 2, аят 190).

Такім чынам, ваяваць можна толькі ў крайнім выпадку, і нават тады неабходна выконваць умовы, вызначаныя Божым правам. Паняцце «джыхад» (святшчэнная вайна) літаральна азначае «намаганне», «барацьба». Мусуль-

мане вераць, што ёсць два тыпы Джыхаду. У другім значэнні ён увасабляецца як унутраная барацьба з эгаістычнымі жаданнямі, як мэта дасягнення ўнутранага спакою.

Беларускія татары, як і ўсе мусульмане, вераць, што жыццё на гэтым свеце ёсць не што іншае, як выпрабаванне, падрыхтоўка да будучага жыцця ў Царстве Нябесным. Вера ў Дзень суда, уваскрэсненне, рай і пекла з'яўляецца адной з асноў ісламу. Прарок вучыў, што ёсць тры рэчы, якія дапамагаюць чалавеку пасля яго смерці: міласціна, якую ён даваў, веды, якія ён перадаў іншым, малітвы, якія чытаюць за яго душу набожныя дзеці.

Сёння татарскае насельніцтва нашай краіны ў пераважнай большасці размаўляе на беларускай мове. Паводле перапісу 1989 г. 8 тысяч татар назвалі роднай беларускую, а каля 2 тысяч чалавек запісалі роднай мовай татарскую, бо яны пасля вайны пераехалі ў Беларусь з Паволжа, Крыма, Сібіры.

Вучоныя сцвярджаюць, што побыт татар і беларусаў амаль не адрозніваецца. Тым не менш мусульманская рэлігія для беларускіх татар — гэта нацыянальная спадчына і крыніца этнічнага адраджэння. Іслам дае сваім вернікам пачуццё паўнаты і радасці жыцця, вучыць берагчы чалавека і навакольнае асяроддзе, гуманізуе сферу сямейна-бытавых адносін, узбагачае культуру народа.

Беларускія татары вывучаюць гісторыю свайго народа і сваёй радзімы — Беларусі, паважаюць нацыянальныя сімвалы, пад якімі разам з беларускім і іншымі народамі яны змагаліся супраць іншаземных захопнікаў і прыгнятальнікаў. Татары жывуць у міры і згодзе з усімі людзьмі нашай Беларусі. У сваіх штодзённых малітвах беларускія татары просяць Бога быць літасцівым і міласэрным да зямлі, на якой яны жывуць і якая ім стала радзімай, і да людзей, якіх татары лічаць сваімі братамі.